



ДОВКІЛЛЯ — МОВЧАЗНА ЖЕРТВА ВІЙНИ. ЯК ДОВГО ЦЕ ТРИВАТИМЕ?





Міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина»

ДОВКІЛЛЯ — МОВЧАЗНА ЖЕРТВА ВІЙНИ. ЯК ДОВГО ЦЕ ТРИВАТИМЕ?

Львів • 2024

Автори:

Соломія Баран, Олена Кравченко,
Ольга Мелень-Забрамна, Ольга Шумило-Тাপіола

Редакція Олени Кравченко

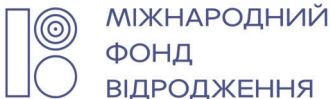
Д 58 Довкілля — мовчазна жертва війни. Як довго це триватиме? / С. Баран, О. Кравченко, О. Мелень-Забрамна, О. Шумило-Тাপіола [за ред. О. Кравченко]. Львів: Компанія «Манускрипт», 2024. 64 с.

Аналітичний документ присвячений висвітленню проблематики відповідальності за шкоду, що завдається довкіллю внаслідок ведення воєнних дій, врегулювання такої відповідальності на міжнародному рівні та на рівні українського законодавства. Автори аналітичного документа розкривають питання історичних прикладів руйнування довкілля в ході ведення бойових дій, існуючих міжнародних правових механізмів у сфері охорони довкілля, практики правозастосування у довкіллевих справах у міжнародних судових органах, адвокатування визнання екоциду як злочину та аналізу українських реалій. Вказані аспекти викладено у цілях встановлення рівня дієвості існуючих міжнародних та національних механізмів відповідальності, висвітлення основних проблем та викладу ефективних пропозицій з їх усунення.

Аналітичний документ буде цікавим юристам, екологам, науковцям, державним службовцям, право-захисникам та студентам юридичних вузів, що цікавляться чи працюють в галузі захисту довкілля, вивчення впливів війни на довкілля та/чи напрацювання механізмів притягнення агресора до відповідальності за спричинену екологічну шкоду.

УДК [349.6+504.61:355.01]

Матеріал підготовлено за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного Фонду «Відродження» в рамках спільної ініціативи «Європейське Відродження України». Матеріал представляє позицію авторів і не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу чи Міжнародного фонду «Відродження».



ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. ІСТОРИЧНІ ПРИКЛАДИ	7
1.1. В'єтнам: чи зародився там «екоцид»?	7
1.2. Кувейт та Ірак: екологічна катастрофа війни	8
1.3. Албанія: спадок війни.....	9
Розділ 2. МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ	11
2.1. Захист довкілля під час війни	11
2.1.1. Конвенція про заборону — військового використання засобів впливу на природне середовище (1976) право вето на заваді	11
2.1.2. Римський статут і проблеми його застосування	12
2.2. Захист довкілля в умовах миру.....	14
2.2.1. Ядерна безпека та забруднення нафтою	14
2.2.2. Морське середовище.....	15
Розділ 3. ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У ДОВКІЛЛЄВИХ СПРАВАХ У МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ОРГАНАХ	17
3.1. Справа «Ірак–Кувейт»: Компенсаційна комісія ООН.....	17
3.2. Справа «Коста-Ріка–Нікарагуа»: прецедентна практика Міжнародного Суду ООН.....	18
3.3. Справа «ПАР проти Ізраїлю»: екологічні аспекти конфлікту	18
3.4. Справа «Україна проти Росії»: яке майбутнє?	19
Розділ 4. АДВОКАТУВАННЯ ВИЗНАННЯ ЕКОЦИДУ ЯК ЗЛОЧИНУ	21
4.1. Малі острівні держави: перші у боротьбі	21
4.2. Європа: лідери та приклади	24
4.3. Позиція держав, постраждалих від воєнних дій.....	26

Розділ 5. АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ АБО ЧОМУ УКРАЇНА МАЄ ОБОВ'ЯЗОК БУТИ ЛОКОМОТИВОМ У СПРАВІ СВІТУ ПРОТИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	27
5.1. Реалії стану українського довкілля.....	27
5.1.1. Лісові пожежі на деокупованих територіях.....	27
5.1.2. Проблема відходів від руйнувань.....	28
5.1.3. Забруднення водних ресурсів	28
Розділ 6. ЧИННЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА	30
6.1. Правове регулювання	30
6.2. Проблеми розслідування екоциду.....	36
6.3. Практика притягнення до відповідальності за екоцид.....	36
Розділ 7. ЯКЩО ЗАЛИШИТИ ВСЕ, ЯК Є	40
7.1. Стан довкілля.....	40
7.2. Світовий правопорядок	41
Розділ 8. ЩО ПОТРІБНО ТА МОЖЛИВО ЗМІНИТИ	44
8.1. Необхідні зміни на рівні міжнародного права	44
8.2. Зміни на національному рівні в Україні.....	49
8.2.1. Крок №1, або «Операція оживлення ледь живого»....	50
8.2.2. Крок № 2, або «Погляд в майбутнє»: категоризація екологічних правопорушень.....	53
Висновки	60
Список використаних джерел	62

Природа не може говорити, тому ми — повинні і будемо говорити.

Теодор Рузвельт

ВСТУП

Люди руйнують довкілля під час ведення воєн та здійснення господарської діяльності, не несучи за це належної відповідальності. Коли виникає потреба притягнути винних у нищенні довкілля до відповідальності, як на державних, так і на міжнародному рівнях — виникає більше питань ніж відповідей. Чим масштабніша шкода природі, тим більша ймовірність уникнення покарання.

Це дивна закономірність у час, коли наша планета стикається з глобальними викликами, як-от зміна клімату, що призводить до погодних катаклізмів, які завдають екологічних та економічних збитків. За даними ООН, світ прямує до потепління на 3,2° С до 2100 року [15]. Крім того, війни є окремим викликом для Землі. Наразі на планеті відбуваються 183 регіональні збройні конфлікти — рекорд за останні 30 років [16]. Довкілля страждає від воєн. Наприклад, станом на квітень 2024 року в Україні заміновано площу землі, що дорівнює трьом площам Хорватії, шести площам Албанії або 1088 площам Ліхтенштейну [17]. Знищення довкілля впливає на людей, викликаючи понад 100 найнебезпечніших хвороб, які щороку забирають життя 12,6 млн осіб, що становить 23 % усіх смертей у світі [18].

Попри це, історія знає приклади катастрофічного руйнування природи, як-от війни у В'єтнамі, Кореї, Кувейті та Албанії. Ці та інші приклади розглядаються у цьому документі з точки зору

впливу на довкілля та реакції міжнародної спільноти, включаючи компенсацію шкоди та притягнення винних до відповідальності. Для цього потрібні міжнародні правові механізми, тому тут розглядається ефективність останніх в умовах збройних конфліктів і миру, існуючі у цій сфері проблеми та пропозиції щодо їхнього вирішення. Особливу увагу приділено Римському статуту Міжнародного кримінального суду (надалі — Римський статут), основному документу для притягнення злочинців до міжнародної кримінальної відповідальності. Саме у його текст пропонують включити екоцид як окремий злочин. Важливо встановити, чи дійсно у світі є достатньо підтримки визнання екоциду, які держави чи групи держав найбільш активно підтримують його криміналізацію і чому, хто є лідером у цих процесах і яка роль у них України.

Важливо встановити, чи є достатньою підтримка визнання екоциду у світі, які держави чи групи держав активно підтримують його криміналізацію, хто є лідером у цих процесах та яка роль України. Російсько-українська війна актуалізує покарання за нищення довкілля до відповідальності. У зв'язку з цим варто дослідити актуальний стан можливостей притягнення винуватців до відповідальності, виокремити наявні правові та не правові проблеми, запропонувати можливі шляхи їх вирішення, що ми і намагалися зробити в цьому документі.

1

ІСТОРИЧНІ ПРИКЛАДИ

1.1. В'єтнам: чи зародився там «екоцид»? [1]

Під час війни у В'єтнамі війська США вважали нормальною практикою використання хімічних гербіцидів, які розпилювали з літаків. Вони також застосовувались технології зміни погоди, зокрема засівання хмар для створення потоків дощу, щоб створити несприятливі умови ворогу. Як результат — випалено гербіцидами унікальні в'єтнамські джунглі, знищено тварини, зафіксовано випадки серйозних захворювань у людей. Наслідки від забруднення гербіцидами ще не подолано, адже вони зберігають свої властивості та проявляють свою шкідливість тривалий час. **Природа використовувалась як засіб ведення бойових дій, була залучена у війну і, закономірно, гинула у ній.**

Такі обставини зумовили активний дискурс про окремий злочин — екоцид, діяння, спрямоване на знищення середовища проживання людей та видів рослин і тварин. Тоді було закладено основні ідеї і бачення екоциду як міжнародного злочину, але екоцид не було формалізовано і не визнано міжнародним злочином, не було застосовано покарання за нього як і, наприклад, під час війни у Північній Кореї. Хоча подібні дії з боку одних країн стосовно інших продовжували вчинятися, але їх неможливо було ані зупинити, ані покарати в повній мірі.

1.2. Кувейт та Ірак: екологічна катастрофа війни [2]

Наступною жертвою війни великого масштабу була природа Кувейту. У 1991 році в іракські військові підірвали нафтові свердловини в Кувейті. Це призвело до пожеж, які за масштабами не мали аналогів за масштабами в історії: їх гасили протягом 8 місяців. Щодня в атмосферу викидалися десятки тонн діоксиду сірки, сажі й вуглекислого газу, що спричинило випадання чорних дощів у радіусі тисячі кілометрів. Це унеможливило ведення сільськогосподарських робіт, стало причиною масових захворювань людей, загибелі тварин. Понад десять мільйонів барелів нафти було умисно викинуто іракськими військовими в Перську затоку. Результатом цих дій стало забруднення близько 600 кілометрів берегової лінії Саудівської Аравії, це як відстань від Берліну до Амстердаму, або від Львова до Києва. Було забруднено підземні води і екосистеми пустелі. Тонни питної води було втрачено через конфлікт і втягнення у нього довкілля.

До війни нафтові багатства регіону приваблювали мігрантів з усього світу. До 1990 року лише в Іраку та Кувейті проживало близько 3 мільйонів людей. Багато з них працювали в інших країнах Перської затоки. Але лише через 2 місяці після вторгнення Іраку в Кувейт понад 2 мільйони робітників покинули регіон або повернулися додому. Лише єменці та єгиптяни становили відповідно 750 000 та 1/2 мільйона робітників. Також було близько 600 000 мешканців з азіатських країн. Після завершення конфлікту зовсім небагато йорданців і йорданців палестинського походження повернулися до Кувейту до початку 2000-х років [3]. Місцеве населення Кувейту також було змушено емігрувати, нести значні матеріальні збитки, а найгірше — були поранені та загиблі.

Намагаючись знищити сусіда, Ірак також знищував своїх людей і довкілля. Після вторгнення в Кувейт, ООН ввела суворі економічні санкції проти Іраку. Це призвело до дефіциту медикаментів, їжі та палива, а отруєна нафтопродуктами вода — стала «візитівкою» Іраку, демонструючи, що використовувати природу у воєнних цілях — чи не найгірша ідея.

Після цього конфлікту, ООН спромоглася створити орган — Компенсаційну комісію ООН, який протягом 30 років розглядав справи

про відшкодування шкоди постраждалим з боку Кувейту. Втім, дії Іраку не розглядалися як екоцид. Ніхто не був покараний за нього, так само, як і за військові злочини.

1.3. Албанія: спадок війни [4]

Наслідки втягнення доквілля у війну людство пожинає роками. Після Косівського конфлікту Албанія досі бореться із забрудненим повітрям та водою. Проте, країна — одна із небагатьох держав, що пережили війну, — зуміла вирішити питання розмінування на своїх територіях. Албанськими збройними силами було визначено понад 15 тисяч км² небезпечних площ, що становило більше половини загальної території сучасної Албанії. На цій частині території було все: і протитанкові та протипіхотні міни, і нерозірвані боеприпаси, суббоеприпаси з реактивної артилерії і щонайменше шість касетних кластерів НАТО. Найсерйозніше постраждала найбідніша і найбільш залежна від сільського господарства частина країни — префектура Кукес. На більшості її територій було небезпечно займатися сільським господарством. Як наслідок — господарі намагалися зібрати більший урожай на незабруднених землях. Проте, ці землі не були родючими і не могли компенсувати урожай із половини країни, який неможливо було отримати через міни. Тому на деяких територіях селяни, ігноруючи небезпеку, здійснювали сільськогосподарські роботи попри забруднення. Лише за чотири роки, з 1999 по 2003, загинуло 27 осіб та 216 отримали поранення в результаті мінно-вибухових випадків.

Ризик продовольчої кризи та втрата людей сприяла активізації влади до вирішення цієї проблеми. Було розроблено «Національний план протимінної діяльності для завершення розмінування» на період 2007–2010 років у рамках «Ініціативи завершення». Цей план було представлено отримав підтримку багатьох донорів, серед яких: Програма розвитку ООН та DanChurchAid. План був успішно реалізований урядом Албанії до 2010 року попри складнощі керування багаторівневою програмою, віддаленість та недорозвинутість інфраструктури префектури Кукес. І з 2010 року там не було жодних людських жертв від наземних мін. Втім, залишається

відкритим питання відповідальності за смерті людей та за наслідки для навколишнього середовища Албанії.

Викликає подив, що, попри численні приклади знищення довкілля в результаті воєнних дій протягом 20 століття, міжнародна спільнота не спромоглася розробити дієві критерії визначення поняття екоциду та механізми притягнення до відповідальності за це. Війни продовжують руйнувати планету, від їхніх наслідків страждають люди, тварини та рослини — все живе. Яким чином захистити довкілля або хоча б зробити так, щоб особи та держави, що відповідальні за шкоду, були притягнуті до відповідальності?

2

МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

2.1. Захист довкілля під час війни

2.1.1. Конвенція про заборону — військового використання засобів впливу на природне середовище (1976) право вето на заваді

Існує не так багато угод та актів, що можуть бути застосовані в контексті відповідальності за шкоду довкіллю під час війни. Однією з них є Конвенція про заборону військового використання засобів впливу на природне середовище (1976). Вона забороняє навмисне управління природними процесами для зміни динаміки Землі, що може викликати урагани, цунамі або землетруси.

Однак, ця Конвенція на практиці не застосовується, оскільки способи «геофізичної війни» не поширені в сучасних конфліктах. Втім, є й процедурні складнощі. Наприклад, цю Конвенцію навряд чи буде використано для притягнення до відповідальності за під-рив Каховської ГЕС російськими військами. Росія — як постійний член Ради Безпеки ООН з правом вето — не дозволить цього. Це стосуватиметься всіх ситуацій, коли агресором виступає одна з держав-членів Ради Безпеки ООН або держава, яка заручилася під-тримкою члена Ради Безпеки ООН.

2.1.2. Римський статут і проблеми його застосування

У цій частині важливо розуміти, що Римський статут Міжнародного кримінального суду від 1998 року (надалі — Римський статут) становить собою основи міжнародного кримінального права. Зі свого боку Женевські конвенції 1949 року — основи міжнародного гуманітарного права. Попри те, що теоретично ці акти відносять до різних «категорій», на практиці вони часто мають застосовуватися разом.

Довкілля як об'єкт правової охорони за Римським статутом

Одним із основних актів, що має бути базою для притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за подібні злочини є Римський статут. Він містить три приписи у статті 8, що можуть бути застосовані до особи, яка нищить довкілля в ході бойових дій: умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабну, довготривалу та серйозну шкоду довкіллю, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою; умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями; широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо. Втім, ці статті важко застосовувати на практиці через відсутність єдиної позиції щодо віднесення довкілля до різних об'єктів міжнародно-правової охорони: цивільний об'єкт, майно, самостійний об'єкт правової охорони «довкілля». Якщо ми не знаємо, до якої категорії віднести довкілля, то і не знаємо, який припис застосувати.

Оціночні поняття як проблема застосування Римського статуту

Стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту Міжнародного кримінального суду вимагає наявності і широкої, і довготермінової, і серйозної шкоди довкіллю. Тобто ці три елементи повинні бути присутні у воєнному злочині проти довкілля. Складність у цій частині полягає в тому, що Римський Статут не роз'яснює, що означають ці оціночні терміни. Як і відсутнє чітке розуміння того, що слід розуміти під шкодою довкіллю, яка «очевидно неспівмірна з кон-

кретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою». Тлумачення цих термінів Міжнародним кримінальним судом в Гаазі немає.

Високий поріг доказування — окрема проблема Женевських конвенцій 1949 р.

Слід брати до уваги високий поріг шкоди довкіллю та труднощі його доведення під час воєнних дій. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 55 Додаткового протоколу до **Женевських конвенцій (1949 р.), що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів** (надалі — **Протокол I**), для встановлення факту порушення виконання обов'язку із турботливого ставлення до довкілля під час ведення воєнних дій має бути доведено бездіяльність з виявлення турботи про захист довкілля від завдання і широкої, і довготривалої, і серйозної шкоди довкіллю. Єдиних критеріїв визначення цих понять не встановлено, як не встановлено і чіткого розуміння діянь, що полягають у турботі про навколишнє середовище.

Високий поріг доказів встановлений і для випадків руйнування критичних об'єктів, таких як греблі, дамби та атомні електростанції. Відповідно до частини 1 статті 56 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій (1949 р.), ці об'єкти не повинні ставати мішенню навіть у випадках, коли вони є воєнними об'єктами, якщо атака звільнить небезпечні сили, які містяться в них, що призведе до серйозних втрат серед цивільного населення. Однак, чітке визначення того, що саме означає «звільнення небезпечних сил» і «серйозні втрати серед цивільного населення», відсутнє. Це створює труднощі у визначенні, які дії Росії можна вважати нападом, як у випадку з руйнуванням Каховської ГЕС.

Принцип пропорційності — наскрізна ознака Римського статуту та міжнародного гуманітарного права

Як приписи Римського статуту МКС, так і норми міжнародного гуманітарного права, передбачають дотримання принципу пропорційності. Суть принципу пропорційності полягає в тому, що здобута в результаті нападу військова перевага повинна переважати нанесену шкоду, яку вірогідно буде завдано цивільним особам та об'єктам. Втім, на практиці дуже складно довести саме факт, що військова перевага (не)переважає нанесену шкоду. А отже, складно довести вину особи, яка завдала шкоду.

2.2. Захист довкілля в умовах миру

Міжнародно-правове регулювання захисту довкілля в умовах миру можна поділити на такі групи: ядерна безпека, морське середовище та біорізноманіття, промислова безпека. Групою експертів, зібраних **Міжнародною благодійною організацією «Екологія–Право–Людина»** (надалі — ЕПЛ), було проаналізовано ці питання та запропоновано такі висновки:

2.2.1. Ядерна безпека та забруднення нафтою

Нині чинними є кілька міжнародних угод, які покликані захищати чи то довкілля в цілому, чи то окремі його складові, але на практиці вони майже не працюють, адже не передбачають механізмів дотримання.

Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію (1986) — відсутність гарантій виконання. Вона спрямована на забезпечення оповіщення у разі ядерної аварії. На всіх об'єктах у країні-учасниці, де є ядерні реактори, де проводиться зберігання ядерного палива чи радіоактивних відходів, у разі аварійних ситуацій, пов'язаних чи не пов'язаних із воєнними діями, держава має обов'язок сповіщати і Міжнародне агентство з атомної енергії (надалі — МАГАТЕ) та інші держави-члени, що можуть чи вже зазнали негативного впливу викидів радіаційних елементів. Але, якщо держава обов'язку не виконує, ця Конвенція безсила.

Конвенція про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації (1986) — як гарантія співпраці після виникнення аварії. Вона спрямована на спільні дії МАГАТЕ та держав-членів у разі настання ядерної аварії чи іншої надзвичайної радіаційної ситуації. Країни можуть скористатися положеннями цієї Конвенції у разі такої ситуації та звернутися до МАГАТЕ та інших сторін Конвенції по допомогу для захисту життя, власності та довкілля від наслідків радіоактивного забруднення.

Конвенції про ядерну безпеку (1994) — механізм на мирний час. Вона покликана забезпечити ядерну безпеку ядерної установки, що експлуатується в мирний час. Втім, під час воєнних дій, як у разі остання не може забезпечити виконання її приписів. Конвенція не пропонує жодного вирішення подібної ситуа-

ції. Це саме стосується **Об'єднаної Конвенції про безпеку пово-дження з відпрацьованим паливом і про безпеку поводження з радіоактивними відходами (1997)** та **Міжнародної конвенції про забезпечення готовності на випадок забруднення нафтою, боротьбу з ним і співпрацю (1990)**.

Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою (1969) — не апробовані меха-нізми. Вона передбачає подання позовів про відшкодування збит-ків від нафтових розливів у судах держав, які підписали конвен-цію. Кожна з цих держав забезпечує юрисдикцію своїх судів для розгляду таких позовів. Проблема полягає в тому, що цей механізм ефективно ще не застосовувався на практиці. Аналогічна ситуа-ція з **Міжнародною конвенцією по запобіганню забруднення з суден (1973)**.

Існує низка конвенцій, які покликані захистити людство і довкілля від ядерних аварій та витоків нафти. Втім, більшість із них не мають механізму забезпечення виконання, а отже, функціо-нують як «джентльменські угоди», розраховуючи на добросовісність держав-членів. На жаль, держави не завжди поводять себе добро-совісно.

2.2.2. Морське середовище

Станом на 2024 рік чинними є низка міжнародних конвенцій, покликаних захищати морське середовище, наприклад, чистоту морів та збереження морської біоти. Їх застосування стикається із низкою практичних проблем, зокрема зловживанням права вето на застосування їхніх приписів.

Конвенція ООН з морського права від 1982 року — норми без застосування. Певний механізм відповідальності (не кон-кретних осіб) для держав за шкоду довкіллю передбачено Конвен-цією ООН з морського права від 1970 року. Так, якщо розглядати її застосування на прикладі України, то в порядку, визначеному на підставі додатку VII цієї Конвенції, Україна має підготувати та подати міжнародний позов проти Російської Федерації з при-воду недотримання останньою положень Конвенції, які завдають значну шкоду морській екосистемі, на підставі чого буде створено Арбітражний трибунал, який матиме юрисдикцію щодо розгляду

відповідних позовів між Україною та Російською Федерацією. Поки цей механізм не показав себе дієвим, адже жодного разу його не було використано в повному обсязі. Згадане раніше членство Росії в Раді Безпеки ООН також не буде сприяти використанню цієї Конвенції.

Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (1992): процедура є, результатів немає. Ця конвенція передбачає заборону забруднення Чорного моря, гарантує захист та збереження морського середовища, а також недопущення завдання шкоди життю в морі та живим ресурсам. У разі порушення її приписів існує механізм, згідно з яким може бути скликана Нарада Договірних Сторін або здійснюватись звернення постраждалої сторони до Комісії по захисту морського середовища Чорного моря. Проблема та ж сама — цей механізм не показав себе достатньо ефективно для того, щоб вважати його дієвим. Комісія по захисту морського середовища ще не притягнула нікого в повному обсязі до відповідальності за забруднення Чорного моря.

Звичайно, реагуючи хоч якось на випадки завдання серйозної шкоди довкіллю держави намагалися і намагаються використовувати існуючі механізми, створювати нові. Та чи вдається їм це? Існує низка міжнародних угод, покликаних врегулювати питання збереження та захисту довкілля, попередити завдання йому шкоди у різних сферах. Аналіз деяких із них демонструє, що найбільшою вадою таких конвенцій, як не дивно, є те, що їх не вдавалось застосувати чи рідко вдавалось застосувати. Практика застосування міжнародних екологічних угод має спорадичний характер, тож конкретних прикладів комплексного правозастосування в цій сфері не так багато.

3

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У ДОВКІЛЛЄВИХ СПРАВАХ У МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ОРГАНАХ

3.1. Справа «Ірак–Кувейт»: Компенсаційна комісія ООН

Попри неідеальну правову основу, світове співтовариство шукає способи покарання тих, хто заподіяв шкоду довкіллю. У справі між Іраком та Кувейтом, ООН засудила дії Іраку як порушення міжнародного миру і безпеки та створила Компенсаційну комісію ООН для виплати компенсації заявникам відповідно до резолюції Ради Безпеки № 692 (1991). Комісія отримувала відсоток від надходжень, отриманих від експортних продажів іракської нафти та нафтопродуктів. Ці гроші використовувалися на відшкодування збитків постраждалим протягом близько 30 років. ООН та уряд Іраку погодилися, що країні вдалося відшкодувати всі збитки, завдані через вторгнення у Кувейт. Розробка процедури відшкодування зайняла тривалий час, але компенсації було виплачено всім, хто мав на них право. Це досвід є корисним для України, яка шукає механізмів притягнення Росії до відповідальності та стягнення відшкодування. Втім, на заваді створення подібного органу для України може стати сумнонозвісне право вето РФ у Раді Безпеки.

3.2. Справа «Коста-Ріка – Нікарагуа»: прецедентна практика Міжнародного Суду ООН

Міжнародний суд ООН є органом, до якого можна звертатися для відшкодування збитків за нищення довкілля. Саме цей суд вирішив справу, яку ініціювала Коста-Ріка після незаконного вторгнення Нікарагуанських військових на свою територію і будівництва каналу від річки Сан-Хуан до лагуни Лос Партільйос на окупованих територіях. Коста-Ріка стверджувала, що Нікарагуа завдала шкоди річці та екосистемі через днопоглиблення та будівництво. Суд визнав, що дії Нікарагуа порушили суверенітет Коста-Ріки та спричинили серйозні збитки природному середовищу, включаючи водно-болотні угіддя та національні заповідні зони дикої природи. Через складнощі правильного юридичного оформлення доказів, Коста-Ріці вдалось обґрунтувати лише 5 % відшкодувань із тих, що вони первинно вимагали. Це може бути корисним досвідом для України, але те саме право вето РФ може стати на заваді.

3.3. Справа «ПАР проти Ізраїлю»: екологічні аспекти конфлікту

Вважаючи, що Ізраїль вчиняє геноцид стосовно населення Палестини, ПАР ініціювала розгляд справи про дотримання Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 року у МС ООН. У позовній заяві ПАР також вказано про план Ізраїлю затопити тунелі в секторі Газа морською водою. Це може призвести до проблем з водопостачанням і каналізацією, забрудненням води та ґрунту. Експерти попереджають про можливу екологічну катастрофу, яка загрожує якості води, що в результаті вплине на умови життя населення та якість сільськогосподарських продуктів. Хоча позиція суду ще не визначена, світ очікує на чітку реакцію у цій частині. Очікується, що МС ООН надасть консультативний висновок щодо (не)законності перебування Ізраїлю на територіях, на які претендує Палестина. Цей висновок можливо міститиме і рекомендації стосовно впливу війни на довкілля.

Спроби відшкодування шкоди довкіллю у результаті воєнних дій були і деякі із них можна назвати успішними. Проте, відповідальність за шкоду, завдану довкіллю не було компенсовано в повній мірі. Так само, як і винуватці не були притягнуті до відповідальності.

3.4. Справа «Україна проти Росії»: яке майбутнє?

Україна активно підтримує визнання екоциду на міжнародному рівні та готується до подачі подібних позовів до Міжнародного суду. Домовленості щодо компенсаційного механізму для України відображені у Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res(2023)3. Закон України «Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» передбачає створення реєстру збитків, завданих війною, спеціального фонду для відшкодування збитків та компенсаційної комісії. Робота щодо збору матеріалів до Реєстру збитків вже почалася. Втім, запуск Компенсаційної комісії може бути ускладненим через країну, яка завдала і продовжує завдавати шкоди Україні. Наразі важко уявити, що Росія не використає своє право вето, щоб заблокувати створення такої Комісії проти себе.

Розуміючи важливість комплексного підходу до притягнення до відповідальності Росії і росіян за шкоду, завдану Україні, Президент України Володимир Зеленський представив учасникам Саміту G20 Формулу миру з 10 пунктів, одним з яких — пункт 8 — стосується протидії екоциду. У 2023 році Офіс Генерального прокурора України провів конференцію «United for Justice», де обговорювалося законодавство про екоцид на національному та міжнародному рівні. У цьому ж році Україна спільно з Естонією та Румунією стала співорганізатором додаткового заходу в межах Асамблеї держав-членів Римського статуту, присвяченого впливу війни на довкілля.

Чи є в Україні шанси стати локомотивом визнання екоциду на міжнародному рівні? За умови проактивної позиції органів влади, із урахуванням колосального нищення росіянами української природи, всілякого висвітлення таких впливів і такої позиції

влади — так. Чи буде застосовано в «українських справах», які вже зараз готуються до подання, потенційно визнаний міжнародний злочин екоциду? Напевно, ні, адже кримінальний закон не має зворотної дії у часі. Чи означає це те, що Україна поруч із лобіюванням визнання екоциду має думати над напрацюванням способів «оживлення» мертвого міжнародного права? Безумовно.

Такі обставини зумовлюють пошук нових шляхів для захисту довкілля від нищення, зокрема під час воєнних дій, внаслідок нехтування екологічними стандартами в ході господарської діяльності тощо.

4

АДВОКАТУВАННЯ ВИЗНАННЯ ЕКОЦИДУ ЯК ЗЛОЧИНУ

Довкілля не має кордонів, його руйнування в одній країні зачіпає всі країни. Саме тому держави намагаються посилити здатність світової спільноти реагувати на екологічні виклики.

4.1. Малі острівні держави: перші у боротьбі

Малі острівні держави є найбільш вразливими до екологічних катастроф. Вони першими відчують наслідки, адже мають всі шанси у близькому майбутньому буквально піти на дно. Визнання екоциду на міжнародному рівні та притягнення до відповідальності для них є життєво важливим, щоб захистити свій життєвий простір. Саме вони найбільше підтримують рух за визнання екоциду міжнародним злочином під час щорічних Асамблей держав-членів Римського Статуту МКС, активно працюють над порушенням цих питань на кліматичних конференціях та інших міжнародних заходах.

Хоча екоцид на міжнародному рівні досі не криміналізовано, зусилля цих держав є цінними, адже саме вони є локомотивом того, щоб це питання не сходило з порядку денного світової спільноти.

Ініціативи малих острівних держав на шляху до визнання екоциду [5]

Назва держави	Ініціатива	Місце, подія, де така ініціатива мала місце	Рік здійснення ініціативи
1	2	3	4
Вануату, Тувалу, Тонга, Фіджі, Ніуе, Соломонові Острови	Закликали поступово відмовитися від використання викопного палива, підтримати швидкий і справедливий перехід тихоокеанського регіону до відновлюваної енергії та посилити пов'язані з цим юридичні зобов'язання, включно з «запобіганням екоциду»	Зустріч лідерів цих держав	2023
Нова Зеландія	Міністр закордонних справ Нанайя Махута висловив підтримку «майбутніх дискусій навколо концепції екоциду як міжнародного злочину для боротьби з руйнуванням навколишнього середовища на глобальному рівні»	Асамблея держав-членів Римського статуту	2022
Республіка Панама	Віце-президент заявив, що «настав час для світу мати міжнародний орган, який притягуватиме до відповідальності всіх тих, хто завдає шкоди планеті. Коли екоцид припиниться?»	Генеральна Асамблея ООН	2022

1	2	3	4
Вануату	Президент Вануату закликав держави підтримати включення злочину екоциду до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, заявивши Асамблеї, що «необхідно діяти, усвідомлюючи серйозну та широкомасштабну або довготривалу шкоду навколишньому середовищу, більше не можна терпіти»	Генеральна Асамблея ООН	2022
Самоа	Підтримало заяву про екоцид у МКС, організовуючи офіційний додатковий захід і надаючи заяву-підтримку екоциду від прем'єр-міністра	Асамблея держав-членів Римського статуту	2022
Вануату	Закликало Міжнародний кримінальний суд звернутися до розгляду екоциду як п'ятого злочину за Римським статутом Міжнародного кримінального суду	Асамблея держав-членів Римського статуту	2021
Західна Папуа	Запущено програму «Зелена держава», яка прямо включала криміналізацію екоциду	Конференція COP26	2021
Вануату та Мальдіви	Звернулись із закликом до серйозного розгляду злочину екоциду	Асамблея держав-членів Римського статуту	2019

4.2. Європа: лідери та приклади [5]

Деякі країни Європи також підтримують визнання екоциду міжнародним злочином. Наприклад, у 2020 році Робітничий рух **Швеції** закликав уряд просувати цю ідею на міжнародному рівні. Група депутатів звернулася до Фонду «Стоп екоцид» для розробки правового визначення екоциду. Було подано дві пропозиції змін до законодавства щодо екоциду до парламенту. Проте, жодну з них не було прийнято через недостатню підтримку у парламенті протягом чотирьох років.

Міністр закордонних справ **Фінляндії** у 2020 році підтримав ідею обговорення екоциду, а в 2021 році тодішні президент Саулі Нііністо і міністр закордонних справ Пекка Гаавісто виступили за визнання екоциду міжнародним злочином на Асамблеї держав-членів Римського статуту МКС. У 2024 році група депутатів від партії Зелений союз подала звернення до уряду з питанням про підтримку питання екоциду через Міжнародний кримінальний суд. Розгляд цього звернення поки не завершено.

У **Нідерландах** в 2020 році одна з партій подала проєкт закону про екоцид до парламенту, але його було відхилено через недостатню підтримку депутатів. У 2023 році член парламенту Ламмерт ван Раан від Партії за тварин подав новий законопроект про криміналізацію екоциду, який зараз проходить обговорення у парламенті.

Три європейські країни хоч точково і не надто активно, але підтримують визнання екоциду. Попереду них ще одна європейська країна — Королівство Бельгія — яка криміналізувала екоцид на рівні держави, створивши прецедент в Європейському Союзі. Чи послідує їй прикладу інші держави-члени ООН — невідомо.

Бельгія: перший крок до криміналізації екоциду у ЄС

Королівство Бельгія була першою країною ЄС, яка криміналізувала екоцид. 22 лютого 2024 року Федеральний Парламент Бельгії вніс зміни до Кримінального кодексу (КК) країни, додавши новий вид злочину — екоцид.

Відтепер екоцид є чітко визначеним у бельгійському законодавстві. Відповідно до нової статті 94 книги II Кримінального кодексу, «екоцид» полягає у: **«навмисному вчиненні шляхом дії або бездіяльності проти-правних дій, які завдають серйозної, широкомасштабної та тривалої шкоди довкіллю, із усвідомленням, що ця дія або бездіяльність завдає такої шкоди, за умови, що це діяння є порушенням федерального законодавства або міжнародного документа, який є обов'язковим для федерального органу або якщо акт регулює питання, не врегульовані на національному рівні у Бельгії».**

Це визначення передбачає такі сукупні умови кваліфікації діяння як екоциду:

1. Протиправна дія чи бездіяльність.
2. Діяння є порушенням федерального законодавства або міжнародного документа, який є обов'язковим для федерального органу, або якщо акт регулює питання, не врегульовані на національному рівні у Бельгії.
3. Спричинення серйозної, широкомасштабної та тривалої шкоди довкіллю.
4. Вчинення умисне, що означає, що правопорушник — який може бути як фізичною, так і юридичною особою — повинен був мати намір свідомо брати участь у діях, які караються законом, у тому числі усвідомлюючи, що така дія або бездіяльність може завдати серйозної, широкомасштабної та довгострокової шкоди довкіллю (однак немає потреби доводити, що правопорушник хотів, щоб ці наслідки мали місце (може вчинятися водночас і із прямим, і з непрямым умислом).

Тепер, коли закон про введення (нової) Книги II Кримінального кодексу Бельгії офіційно прийнято, він набуде чинності через два роки після його публікації у Бельгійській газеті, тобто у 1 або 2 кварталі 2026 року. Відсутність зворотної дії закону у часі є основоположним принципом бельгійського кримінального законодавства, тому дії, вчинені до цієї дати, не будуть каратися як екоцид.

Покарання за екоцид у Бельгії — як працюватиме

Новий КК закріплює восьмирівневу шкалу основних покарань, де восьмий рівень відповідає найтяжчим злочинам. Екоцид каратиметься вироком 6 років. Так, для фізичних осіб передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 15 до 20 років, а у випадках

психічного захворювання такої фізичної особи — лікування з позбавленням волі на строк від 11 до 16 років. Щодо юридичних осіб, передбачено штраф у розмірі від 1,2 до 1,6 млн євро.

Проте суди можуть підвищувати або зменшувати ці пороги, визнаючи наявність обтяжуючих або пом'якшувальних обставин. Оскільки це правопорушення рівня 6, суди також зможуть призначати додаткові покарання поряд з основними покараннями, як-от штрафи, конфіскації, грошові стягнення на основі очікуваного або отриманого від правопорушення прибутку, ліквідацію юридичної особи, професійну заборону та/або заборону на здійснення діяльності, що входить до сфери корпоративної мети юридичної особи, тощо.

Приклад Бельгії демонструє прагнення держав-членів ЄС посилити захист довкілля через кримінальне право. Україна, гармонізуючи своє законодавство із правовим доробком ЄС, може перейняти цей досвід для посилення національної екологічної політики та забезпечення більш ефективного правозастосування у сфері охорони довкілля.

4.3. Позиція держав, постраждалих від воєнних дій

Більшість країн, що постраждали від воєн, активні у роботі щодо визнання екоциду. Втім, перед ними стоїть багато завдань з відновлення після війни — налагодити економіку, повернути біженців та втримати свою незалежність, тож вони мають менше часу та більш обмежені у ресурсах для лобіювання проблеми визнання екоциду на міжнародному рівні.

Україна ж, потерпаючи від нещадного нищення довкілля в ході війни, має глибоку та глобальну місію — змінити ці тенденції на міжнародному рівні. Втім паралельно з лобіюванням на міжнародному рівні, залишається завдання щодо приведення до ладу системи притягнення до відповідальності за екоцид, воєнні злочини та інші кримінальні правопорушення проти довкілля на національному рівні.

5

АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ АБО ЧОМУ УКРАЇНА МАЄ ОБОВ'ЯЗОК БУТИ ЛОКОМОТИВОМ У СПРАВІ СВІТУ ПРОТИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

5.1. Реалії стану українського довкілля

Війна руйнує все: повітря, воду, землю, рослини та тварин. Російські війська обстрілюють нафтобази та великі заводи, в результаті чого у ґрунт і воду потрапляють шкідливі речовини. Пожежі, спричинені бойовими діями у лісах та степах, знищують природу та загрожують живим організмам. Атаки на атомні електростанції та вибухи боєприпасів спричиняють катастрофу, яка може зробити великі території непридатними для життя.

5.1.1. Лісові пожежі на деокупованих територіях

За даними Державного агентства Лісових ресурсів України, загальна площа лісового фонду України становить — 10,4 млн га, із яких вкритих лісовою рослинністю — 9,6 млн га. Розв'язана Росією війна лише за пів року знищила два мільйони гектарів українського лісу [6]. Тобто, вже за перших пів року війни Україна втратила 20 % від усього лісового фонду. Від лісових пожеж страждають як окуповані, так і деокуповані території, які знаходяться близько до лінії фронту.

Наразі інформації про повну картину на окупованих територіях немає. Доступ до території обмежений через замінування. На місцях загоряння детонують боєприпаси. За попередньою інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (надалі — Міндовкілля) з початку 2024 року в лісах ліквідовано 149 пожеж на площі 460 га. Серед них 115 пожеж на площі 405 га виникли внаслідок російської агресії. Площа спалених лісовими пожежами, спричиненими війною, лісів — це площа двох Монако. Вогнем також знищено понад 6,5 тис. га лісів Лиманського лісгоспу — це як відстань від Амстердаму до Гааги, з яких 100 га — за тиждень (площа двох Ватиканів) [7]. Станом на початок травня 2024 року вогнем охоплено 1000 га лісу Харківщини. Внаслідок постійних ворожих обстрілів пожежа поширилася на території Червонооскільського та Студенецького лісництв Ізюмського лісгоспу [7]. Наразі виглядає так, що руйнування лісів продовжуватиметься. Скоро майже всю територію лісів України може бути пошкодженою або знищено.

5.1.2. Проблема відходів від руйнувань

Якщо в лісгосподарстві проблема полягає у тому, як зберегти природу, то в іншій — як прибрати наслідки руйнувань. В Україні вже утворилося понад 600 тисяч тонн відходів руйнувань [8]. Ця кількість втричі перебільшує кількість пластику, яку за рік Індонезія скидає в річки та океан [10]. Станом на початок березня тільки на території Харківської області утворилося близько 50 тисяч тонн відходів, що виникли внаслідок російських влучань. [8]. Щоденні обстріли прифронтового регіону лише збільшують ці обсяги. В той час як Індонезія має стратегію і практику із переробки і утилізації пластику, що забруднюють річки та океан, Україна поки не має плану щодо того, як вирішити проблему відходів руйнувань, які є наслідком воєнних дій.

5.1.3. Забруднення водних ресурсів

Так само, не має плану щодо очистки води. Російська збройна агресія вже завдала українським водним ресурсам шкоди на понад 83 млрд гривень [9]. З кожною атакою шкода збільшується. Росіяни

атакують українські гідроелектростанції (ГЕС), серед яких загально-відомі пошкодження на Каховській та Дніпровській ГЕС. У результаті масованої ракетної атаки на ДніпроГЕС, екоінспекторами Державної екологічної інспекції (надалі — ДЕІ) було зафіксовано засмічення ґрунтів та пляму нафтопродуктів у воді. Це може призвести до забруднення питної води, відповідно, загрози здоров'ю людей та вимирання водних організмів. Засмічення ґрунтів може призвести до знищення рослинності та зменшення родючості, що негативно вплине на сільськогосподарську діяльність та здоров'я людей через забруднення продуктів харчування.

Вставка 1. Підрив греблі Каховської ГЕС: наслідки для довкілля

У публічному просторі підрив греблі Каховської ГЕС часто називають екоцидом. За даними Організації Об'єднаних Націй, руйнування греблі Каховської ГЕС завдало Україні збитків на суму майже 14 мільярдів доларів США.

Прорив греблі Каховської ГЕС завдав величезної шкоди, затопивши 620 квадратних кілометрів території в чотирьох областях — Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій, що безпосередньо вплинуло на 100 тисяч мешканців [9]. Було завдано значної шкоди житлу, інфраструктурі, навколишньому середовищу та культурним об'єктам, таким як історичні будівлі, музеї та культові споруди.

Світ втратив назавжди і частину екосистем, наприклад, ендемічні види тварин, які існували лише в одному місці на землі, Півдні України. Вони вже ніколи не відновляться. Втрачено половину лісу на цій території.

Українські правоохоронці почали розслідування цих руйнувань за статтею 441 Екоцид у рамках Кримінального кодексу України та «Порушення законів війни та звичаїв війни». Втім, питання саме такого визначення цих злочинів — дискусійне. Як дискусійні і відмінності між поняттям екоцид, воєнних злочинів та кримінальних правопорушень проти довкілля. Залишається відкритим питання, чи спроможні існуючі правова та інституційна системи притягнути до відповідальності винних, саме за те, у чому вони винні.

6

ЧИННЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА

6.1. Правове регулювання

Питання екоциду регулюються в Україні в рамках 441 статті Кримінального кодексу України. Так, екоцидом є масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Він карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років. Цю статтю було включено у текст чинного КК України під час його прийняття у 2001 році. З того часу жодних змін, правок чи доповнень до статті здійснено не було. Протягом понад двадцяти років юристи не звертали особливої уваги на цей склад злочину, можливості його застосування та тлумачення. А, отже, і на існуючі проблеми правозастосування. Адже випадків, які можна було б кваліфікувати екоцидом, було не так багато, а тому тема видавалась не актуальною. Втім головними проблемами правозастосування є нечіткість формулювань та використаних термінів, що призводить до невизначеності порогу доказування та складність розмежування питання екоциду та воєнних злочинів, які можуть мати подібні до екоциду ознаки в ході ведення бойових дій. Відбувається знецінення поняття екоциду через застосування статті 441 КК України у випадках фактичного вчинення менш суспільно небезпечних правопорушень проти довкілля.

Нечіткість формулювань та використаних термінів

Наразі важко визначити, що саме вважати екоцидом, якими мають бути обсяги шкоди та які факти для цього потрібні. Чинна редакція КК України містить багато оціночних понять щодо складу злочину «екоцид», які не визначаються чинним законодавством, судовою практикою чи доктриною. Наприклад, масове знищення рослинного світу. В доктрині існують різні підходи, жоден із яких не знайшов достатньої підтримки, щоб стати загальноприйнятним. Це саме стосується понять «масове знищення тваринного світу, отруєння атмосфери, отруєння водних ресурсів», «екологічна катастрофа».

Відсутні чіткі критерії, які дозволили б визначити, чи було скоєно екоцид, чи ні. За існуючої редакції статті 441 КК України притягнути до відповідальності саме за комплексні порушення, які і означають екоцид, — майже неможливо. За буквального тлумачення 441 статті КК України, особа, яка знищила і рослинний, і тваринний світи або отруїла і атмосферу, і водні ресурси, не може бути притягнутою до відповідальності за цією статтею, адже, розділяючи ці діяння, український законодавець вживає сполучних «або», що передбачає застосовність лише однієї із наведених «опцій». Тобто, у разі знищення кількох типів «світів», притягнути до відповідальності особу буде неможливо. Але, як відомо, напади на довкілля рідко торкаються лише одного якогось природного аспекту.

Невдало описано і момент закінченості вчинення екоциду

Цей склад злочину має особливу конструкцію. Вона відрізняється від інших типів кримінальних правопорушень, в тому числі, проти природи. В разі підозри на вчинення екоциду, має бути з одного боку встановлено і діяння, і створене цим діянням випадку реальної небезпеки у вигляді екологічної катастрофи. Тож, визначити чи мав місце закінчений злочин екоциду чи замах на нього складно в рамках існуючого законодавства. Стаття 441 Кримінального кодексу України описує екоцид, більше звертаючи увагу на наслідки злочину, ніж на те, як він був скоєний. Це піднімає нове питання: чи можна вважати екоцидом діяння, коли хтось просто нічого не робить, щоб запобігти шкоді?

Вставка 2. Експерти шукають можливості чіткого визначення поняття екоцид

Робоча група з питань розвитку кримінального права, яка працює з 2019 року, запропонувала проєкт нового Кримінального кодексу України. У первинних варіантах склад кримінального правопорушення у форматі екоциду був відсутній взагалі. Проте із урахуванням пропозицій, зокрема громадськості, — такий склад було додано до остаточної редакції. В ній цей злочин визначається так: «Особа, яка з метою спричинити довгострокову та масштабну шкоду використала будь-які засоби для зміни динаміки, складу чи структури довкілля, включаючи біосферу, літосферу, гідросферу і атмосферу, або для зміни космічного простору, — вчинила злочин 5 ступеня».

В цілому цим проєктом пропонується поділяти умисні злочини на 9 ступенів. Це означає, що стосовно Бельгії, де існує 8 ступенів тяжкості і екоцид визнано злочином 6 ступеня, у цьому випадку екоцид розглядається як менш тяжкий злочин. Пропоноване у проєкті нового кодексу формулювання позбавлене технічних помилок, на відміну від нині чинної редакції, адже воно визначає, що екоцид є умисною дією, що має на меті завдати шкоди. Втім значення термінів «довгострокова» та «масштабна» шкода та те, чи має ця шкода мати на меті руйнування саме довкілля залишають місце для інтерпретацій.

Втім, значення термінів «довгострокова» та «масштабна» шкода та те, чи має ця шкода мати на меті руйнування саме довкілля залишають місце для інтерпретацій.

Проте нова редакція статті про екоцид, якщо буде прийнятою, стосуватиметься лише злочинів, скоєних після прийняття. Всі злочини, скоєні до цього, будуть розглядатися і вирішуватися в рамках нині чинної статті 441 КК України.

Попри те, що нова редакція КК України пропонує більш чітке формулювання злочину, який можна розцінювати як екоцид, жодна з редакцій не дає можливості зрозуміти, як відрізнити злочини, скоєні в рамках екоциду та такі, що скоєні в ході бойових дій, тобто, воєнні злочини.

Складність розмежування поняття екоциду із воєнними злочинами

Щодо діянь, вчинених у ході ведення бойових дій, якими завдається масштабна і серйозна шкода довкіллю, виникають суперечності стосовно їхньої кваліфікації як екоциду чи воєнних злочинів, або ж за сукупністю обох. У разі нечіткого розмежування цих понять, яке наразі існує в українському законодавстві, існує ризик порушення принципу недопущення подвійної відповідальності за одне й те саме кримінально каране діяння або ж неповної кваліфікації діянь особи.

Ця проблема стає очевидною через наявність двох статей у КК України, які можуть застосовуватись у разі нищення довкілля під час ведення бойових дій — статті 441 «Екоцид» і статті 438 КК України «Порушення законів і звичаїв війни». Перша говорить: «Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу», в той час, як друга визначає: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій».

Хоча зовнішньо злочини, про які йдеться в обох статтях, щодо довкілля схожі: довкілля нищиться. Втім, суб'єктивна сторона цих діянь різна. Вчиняючи екоцид, винуватець має на меті і вчиняє його із ціллю знищити довкілля. Саме довкілля — фокус винуватця, знищення природи є його метою. У разі воєнних злочинів, винуватець прагне отримати військову чи іншу перевагу над ворогом, в той час як довкілля стає «побічною» жертвою. Попри певну схожість понять, існують ознаки, такі як умисел вчинення, суб'єкт вчинення, час вчинення діяння, — за якими може бути здійснено розмежування воєнних злочинів і екоциду, що вчиняється в ході ведення бойових дій. У таблиці 2, пропонуються деякі відмінності між екоцидом і воєнними злочинами.

Відмінності деяких ознак екоциду і воєнних злочинів

Екоцид	Воєнні злочини
Умисел особи спрямований на знищення довкілля	Умисел особи переважно спрямований на отримання військової переваги або дотичних до такої цілей
Суб'єкт загальний	Часто суб'єкт вчинення спеціальний
Відсутня прив'язка до порушення міжнародних договорів, угод, звичаїв	Характерна прив'язка до порушення міжнародних договорів, угод, звичаїв
Може вчинятися як у мирний період, так і в умовах війни, збройного конфлікту	Вчиняються в умовах війни, збройного конфлікту
Не характерним є здійснення шляхом використання особою посадового статусу	В більшості здійснюється шляхом використання особою посадового статусу
Момент закінчення вчинення залежить від об'єктивної сторони	У переважній більшості формальний склад

У випадках, коли має місце ідеальна сукупність кримінально протиправних діянь, наприклад, злочинець сподівався і завдати шкоди довкіллю і отримати військову перевагу, справа розглядатиметься за обома статтями: 441 і 438 КК України.

Застосування ст. 441 КК України для менш суспільно небезпечних правопорушень проти довкілля

Склад злочину масштабу «Екоцид» передбачає діяння, яке має наслідки для всього глобального миру, безпеки людства в цілому. Вчинення таких кримінально протиправних дій не можна назвати «пересічним» чи таким, що відбувається на регулярній основі. Проте нечітке формулювання цього поняття в існуючому законодавстві дозволяє «підтягувати» будь-які правопорушення проти довкілля і називати це екоцидом. Навіть ті, які не несуть надзвичайних нега-

тивних наслідків. Саме нечіткі визначення лягають в основу розслідувань і можуть викривлювати результати. Це може призводити до знецінення поняття екоциду та притягнення відповідальності не за те, що було фактично скоєно. Кримінальні правопорушення проти довкілля відрізняються від екоциду. Відмінність полягає у, наприклад, формі вини, цілях вчинення діяння, обсягах наслідків.

Таблиця 3

Порівняння деяких ознак екоциду і кримінальних правопорушень проти довкілля

Екоцид	Кримінальні правопорушення проти довкілля (Розділ VIII КК України)
Умисне вчинення (характерний прями́й умисел)	Умисна або необережна форма вини — до здійснення суспільно небезпечного діяння і необережність — до настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді шкоди довкіллю
Ціль вчинення полягає у знищенні довкілля	Якщо кримінально протиправне діяння і вчиняється умисно, основні мотиви його вчинення є, наприклад, корисливими, але не полягають у нищенні довкілля
Має надзвичайно значні наслідки не лише для конкретних осіб чи груп осіб, а й для держави, глобального миру, безпеки людства в цілому, міжнародного правопорядку	Наслідки мають більш локальний характер
Діяння не є «пересічними»	Вчинення, на жаль, носить більш буденний, систематичний характер

Попри наявність наведених відмінностей, на практиці правильне розмежування цих подій є проблематичним, адже більшість ознак розмежування полягають у суб'єктивній стороні винуватця, яку складно встановити. Вказане ускладнюється і проблемами практичного розслідування екоциду.

6.2. Проблеми розслідування екоциду

У ході здійснення розслідування екоциду виникає проблема з кадрами та обладнанням. Нечіткі формулювання у законодавстві не сприяють фіксації та збору інформації щодо кримінальних правопорушень проти довкілля. Навіть у разі прийняття нової редакції КК України з більш чіткими формулюваннями проблема обладнання і кадрів залишиться. За даними Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генерального прокурора України, наразі в деяких регіонах, особливо східних, відсутні експертні установи та експерти, які можуть надати необхідні висновки про характер порушень або підтвердити наслідки впливу злочинних дій на довкілля. Наприклад, проаналізувати результати хімічного забруднення водних ресурсів. Відсутнє необхідне обладнання для проведення лабораторних аналізів у ДЕІ. Вказане ускладнює збір фактів і доказів, які допомогли б правильно кваліфікувати діяння особи: як екоцид, як воєнний злочин чи як правопорушення проти довкілля.

6.3. Практика притягнення до відповідальності за екоцид

З початку повномасштабного вторгнення, органи прокуратури почали займатися розслідуванням кримінальних правопорушень, зокрема таких, які можна вважати екоцидом. Серед них — знищення водосховища, обстріл наукового центру та підриг електростанції. Було висунуто підозру у скоєнні екоциду в сукупності з воєнними злочинами проти довкілля російським командувачам керівного рівня, які наказали здійснити обстріли ядерної дослідницької установки у Харкові. Вперше за часів незалежності України було відкрито судове провадження за фактом вчинення екоциду, яке не було пов'язане з воєнними діями. Дві відповідальні особи великого приватного підприємства у Хмельницькій області підозрюються у систематичних скидах забруднених вод у річку, що призвело до масової загибелі рослин і тварин у регіоні.

Попри виклики війни та проблеми з національним законодавством, в Україні починає формуватися практика притягнення до

відповідальності за екоцид. Проте перші спроби — не завжди вдалі. Так, стаття 441 КК України деколи використовується щодо діянь, які не можна розглядати як екоцид, що знецінює поняття та зменшує вагу реальних злочинів такого масштабу. Це також може призвести до несправедливого покарання або, що гірше, уникнення покарання. Помилкове одночасне застосування статей 441 та 438 КК України, про які йшлося раніше, призводить до того, що особа несе відповідальність а два злочини, хоча вчиняла насправді лише один.

Інтеграція до Європейського Союзу та прийняття його правил і законів до набуття членства може сприяти вирішенню водночас і законодавчого регулювання, і практики. Як зазначалося у розділі про міжнародну практику покарання екоциду, Бельгія вже створила умови на законодавчому рівні і є надія, що інші держави-члени слідуватимуть її прикладову. На рівні ЄС також існують директиви, які покликані захистити довкілля від будь-яких злочинів.

Вставка 3. Захист довкілля на рівні ЄС

У рамках Європейського Союзу питання захисту довкілля регулюється Директивою 2008/99/ЄС від 2008 року.

Її перша редакція не була вдалою за оцінкою Європейської Комісії, оскільки вона містила лише загальні правила щодо визначення кримінальних злочинів і санкцій. Вона не дозволяла і навіть перешкоджала ефективному розслідуванню, судовому переслідуванню та якісній транскордонній співпраці і містила нечіткі визначення, які використовувались для опису екологічних кримінальних правопорушень. Накладені санкції були надто низькими, щоб мати стримуючий ефект та бути достатньо ефективними у всіх державах-членах відповідно до чинної Директиви. Навіть у Європейському Союзі ще 15 років тому не було розуміння важливості створення чітких та дієвих механізмів захисту довкілля. Оновлена редакція Директиви від грудня 2021 року передбачає чіткі деталізовані дієві кримінально-правові заходи для ефективного захисту довкілля.

Що це означає для захисту довкілля у ЄС

Перегляд Директиви 2008/99/ЄС має на меті створити більш чіткі правові норми, які допоможуть ефективніше боротися з екологічними злочинами. Зокрема:

Чіткі визначення термінів. Статті 2 і 3 містять більш широкі визначення «незаконної поведінки» та «зацікавленої громадськості», що зробить ефективнішим розслідування, судове переслідування та сприятиме кращому розумінню цих термінів.

Розширення сфери дії. Збільшення кількості категорій злочинів від дев'яти до вісімнадцяти, що дозволяє розслідувати та переслідувати більше діянь, особливо коли вони стосуються транскордонних злочинних діянь, а також забезпечити більшу правову ясність.

Забезпечення жорстких санкцій. Держави-члени повинні включити мінімальний рівень максимальних санкцій, пропорційних серйозності правопорушень, у власне національне кримінальне законодавство. Наприклад, правопорушення, перелічені у статті 3, які спричинили або можуть спричинити смерть чи тяжкі тілесні ушкодження будь-якої особи, повинні каратися максимальним терміном позбавлення волі на строк не менше 10 років (частина 1 стаття 5). Запропонована Директива також вводить додаткові санкції та заходи для фізичних осіб (частина 5 стаття 5), такі як зобов'язання відновити довкілля (а), штрафи (б), позбавлення доступу до державного фінансування (в) або вилучення дозволів (д). Перераховано санкції для юридичних осіб, починаючи від штрафів і завершуючи позбавленням волі (стаття 7).

Завдяки створенню рівних умов для типів і рівнів санкцій у державах-членах компетентним органам різних держав-членів стане легше співпрацювати. Зрештою, це може призвести до більш ефективного розслідування та судового переслідування.

Покращення правозастосування. Нові правила встановлення юрисдикції сприятимуть транскордонному розслідуванню та судовому переслідуванню, а також допоможуть більш ефективному розслідуванню (стаття 12). Для оцінки масштабів екологічних правопорушень, а також їхніх тенденцій, запропонована Директива зобов'яже держав-членів збирати точні, послідовні дані та порівнювані статистичні дані відповідно до гармонізованих загальних стандартів (стаття 21).

Інституційне забезпечення. Директива вказує державам-членам забезпечити достатню кількість кваліфікованого персоналу для слідчих та правоохоронних органів та достатні технічні та фінансові ресурси для виконання своїх обов'язків (стаття 16). Державам-членам також доручено проводити спеціалізоване навчання для роз'яснення цілей

Директиви для суддів, прокурорів, працівників поліції, судових органів та інших компетентних органів на регулярній основі (стаття 17). Держави-члени повинні забезпечити ефективні інструменти розслідування, такі як ті, що використовуються для організованої злочинності, доступні для розслідування та кримінального переслідування екологічних правопорушень (ст. 18). Координація та співпраця між компетентними органами держав-членів має також бути посиленою у цій сфері (стаття 19). Очікується, що вжиття цих заходів для вдосконалення національних ланцюгів правозастосування дозволить успішно розслідувати більше випадків злочинів.

7

ЯКЩО ЗАЛИШИТИ ВСЕ, ЯК Є

7.1. Стан довкілля

Стан планети в цілому

Якщо залишити все як є, маємо бути готовими до того, що довкілля кричатиме настільки гучно, що не почути буде неможливо. Планета Земля вже потерпає від наслідків змін клімату, екологічних катастроф та інших катаклізмів. Відсутність механізму відповідальності за знищення природи на міжнародному рівні ніби-то заохочує: «Давай, продовжуй руйнувати довкілля, за це не буде жодного покарання». І що в результаті? Планета і далі руйнуватиметься. Середня температура планети зростатиме. Запаси питної води вичерпуватимуться. Зникатимуть нові види рослин та тварин. Людство змушене буде перейти на абсолютно синтетичну їжу і стикнеться із дефіцитом продовольства. Чергові війни, які вже вестимуться за продовольчі ресурси і воду, лише посилять ці проблеми. Земля стане непридатною для проживання людей. Але це досить абстрактні поняття для багатьох людей, бізнесменів, політиків для того, щоб вимагати змін на глобальному та місцевому рівні.

Стан довкілля в Україні

В Україні вже відчуваються наслідки законів держави, що суперечать законам природи. Роль «житниці» для країн Азії і Африки призвела до розорювання 54 % українських земель [11]. Через це ми одні з лідерів водночас і за рівнем розораності, і за показником деградації ґрунтів. Велика розораність знищує біорізноманіття. Рослини і тварини втрачають природні місця існування, що

призводить до їх зникнення. Під посівними площами залишається мало природних територій, а дикі види не можуть вижити на маленьких віддалених між собою ділянках. Наприклад, степові тварини, такі як сайгаки та тарпани, зникли саме через розорювання. Крім того, використання пестицидів забруднює довкілля, вбиваючи комах-запилувачів і дрібні організми, які створюють ґрунт. Це веде до поширення агресивних чужорідних видів, що витісняють місцеві. Розораність земель також спричиняє інтенсивні викиди парникових газів, що сприяють глобальному потеплінню. Результат — пилові бурі, які знищують родючий шар ґрунту і перетворюють землі на пустелі. На прикладі України вже можна побачити, як інтенсивне сільське господарство створює пустелі, такі як Олешківські піски, де рослинність не відновлюється навіть через 100 років. За це досі ніхто не покараний.

Розіберімося, скільки може коштувати для України таке активне утворення пустель. Площа Олешківських пісків становить 1612 кілометрів квадратних [12]. У гектарах це становить 161 тис. га. У свою чергу, у третьому кварталі 2023 року ціна на сільськогосподарські землі становила 38,5 тис. грн/га. Отож, колись сільськогосподарські, а зараз пустельні території Олешківських пісків, могли б коштувати 6 мільярдів гривень, що дорівнює більш ніж 150 мільйонів доларів США [13]. Це два річні бюджети Тернопільської області на 2024 рік [14].¹

Саме так руйнується українське довкілля у мирні часи. Саме так втрачає економіка та жителі України.

7.2. Світовий правопорядок

Зараз міжнародні організації створюють правила, прописують їх у конвенціях чи інших угодах. Та як тільки котрась із держав порушує такі домовленості — не можуть нічого з цим зробити. Має місце ситуація, коли міжнародне право існує по одну сторону барикад, а практика держав — по іншу.

¹ Розрахунки проведено за офіційним курсом Національного банку України станом на 16.06.2024

Як може міжнародний орган, установа чи будь-яка інша структура функціонувати, якщо не може забезпечити виконання своїх же приписів? Якщо міжнародне право виявляється неспроможним впливати на реальні події, це призводить до втрати його авторитету серед міжнародної спільноти. Недовіра до системи міжнародного права підриває легітимність міжнародних інституцій, таких як ООН, Міжнародний кримінальний суд тощо. Такі обставини тільки сприяють вчиненню різного роду міжнародних злочинів, зокрема розв'язанню воєн.

Анархія та її наслідки

Втрата віри у міжнародний правопорядок веде до анархії, що стає живильним середовищем для виникнення нових конфліктів. У таких умовах можливе використання руйнівної зброї, що призводить до масових смертей та епідемій. Недостатня реакція на порушення міжнародного права підриває зусилля з підтримання миру і безпеки, створюючи прецеденти для нових порушень і злочинів. Відсутність механізмів притягнення до відповідальності створює атмосферу безкарності.

Нищення довкілля в умовах беззаконня та анархії стає ще більшою загрозою для людства. Безкарна незаконна вирубка лісів, забруднення водних ресурсів, неконтрольовані викиди промислових відходів — все це призводить до деградації екосистем та втрати біорізноманіття. Відсутність ефективного міжнародного правового механізму для захисту довкілля лише посилює ці проблеми, створюючи незворотні наслідки для планети. Підвищення рівня світового океану, екстремальні погодні явища та зменшення площі придатних для проживання територій можуть стати причинами нових конфліктів і міграційних криз. У таких умовах стає очевидним, що забезпечення на міжнародному рівні дотримання екологічних стандартів є критично важливими для запобігання катастрофічним наслідкам, чого не можна досягти без проведення необхідних змін.

Зневіра у правовій системі України

Під час війни українське суспільство особливо гостро відчуває зневіру в здатність правової системи захистити інтереси населення. Неспроможність влади притягнути до відповідальності всіх винних у руйнуванні довкілля під час та після війни дедалі більше

підриватиме довіру до України як правової держави. Що це означає на практиці? Зневірені громадяни будуть шукати більш безпечного та стабільного середовища для себе та своїх семей. Це означатиме подальшу еміграцію, відплив людського капіталу. Це означатиме менше людей для відбудови країни та більшої залежності від зовнішньої допомоги, зменшення інвестиційної привабливості.

ЩО ПОТРІБНО ТА МОЖЛИВО ЗМІНИТИ

8.1. Необхідні зміни на рівні міжнародного права

Реформування функціонування Ради Безпеки ООН — наразі виглядає непідйомним завданням

Першою і найсерйознішою з проблем застосовності міжнародного права у випадках нищення довкілля в умовах війни є право вето держав, які є постійними членами Радбезу ООН. У намаганнях світового співтовариства застосувати міжнародне законодавство під час війни в Україні на прикладі поведінки РФ демонструє, як держава — постійний член РБ може блокувати цю ініціативу. Це широковідомий структурний недолік, який існує у системі міжнародного права з часів створення ООН. Саме він стоїть на заваді багатьох ініціатив щодо захисту світу, зокрема розв'язання екологічних проблем, які виникають у результаті збройних конфліктів.

Право вето, закріплене за постійними членами Радбезу, використовується для захисту національних інтересів (чи особистих інтересів лідерів цих держав), навіть якщо це суперечить принципам міжнародного права та інтересам людства. Саме так блокуються важливі ініціативи, спрямовані на захист довкілля. Це призводить до безкарності та продовження екологічних злочинів. Тому механізм права вето у Радбезі ООН має бути реформовано. Це може бути досягнуто через внесення змін до Статуту ООН, що дозволить зменшити вплив окремих держав на прийняття рішень глобального значення. Реформа має передбачати закріплення заборони використання права вето держави-члена Ради Безпеки ООН

у випадках, коли питання стосується глобальної екологічної безпеки та порушення міжнародного гуманітарного права у Статуті ООН. Водночас ця ідея є старою як світ і наразі важко уявити собі, що держави-члени ООН, та особливо держави-члени Ради Безпеки погодяться на подібну реформу. А докільля залишатиметься заручником політиків.

Держави-члени ООН по-різному ставляться до таких змін. Є ті, хто проти. Це деякі держави-члени РБ, до яких приєднуються різного роду злочинні угруповання та навіть великі бізнес-корпорації, які зацікавлені у слабкій інституційній спроможності ООН. Є ті країни, які підтримуватимуть ці зміни: демократичні держави, які прагнуть миру, їхні лідери, міжурядові органи та міжнародні організації, що працюють у напрямку забезпечення розвитку, миру та добробуту на планеті.

Є також і ті, хто не переймається проблемами докільля за різних причин, і ті, яких можна переконати у нагальності змін. Це держави, які поки що не визначились із позицією стосовно реформи ООН, громадські організації та групи, які ще не вирішили, чи підтримувати ці зміни, звичайні люди, які можуть не розуміти, чому це важливо. Це представники малого та середнього бізнесу, які хочуть стабільності у світі і не думають на рівні світопорядку.

Вирішення проблем застосування міжнародного екологічного права

Визначення екоциду як міжнародного злочину

Проблеми незастосовності, нечіткості, складності розуміння і реалізації положень міжнародного права з охорони докільля мають бути вирішені шляхом впровадження змін. Так, положення про екоцид мають бути включені окремим злочином до тексту Римського статуту МКК. Прикладом формулювання екоциду у Римському статуті може бути такий виклад: «Екоцидом вважається навмисне діяння, вчинене в умовах збройного конфлікту або в мирний час, яке здатне призвести до втрати природних екосистем та/або їхніх компонентів, що становить загрозу для виживання видів та/або для життя та здоров'я людей». Це дасть змогу чітко визначати відповідальність і карати за колосальну шкоду докільлю.

Визначення чітких критеріїв екоциду

Для того, щоб норма про екоцид у Римському статуті ефективно працювала, юристи мають запропонувати та закріпити чіткі критерії діянь, що можуть вважатися екоцидом. Варіант таких критеріїв було розроблено групою українських експертів-правників та ботаніків цього року.

Критерій 1. У разі вчинення діяння повністю зникає (-ють) уся (-і) популяція (-ї) хоча б одного виду біоти, які існували в межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу, або їх залишається менше 20 % особин, що є недостатнім для її (їхнього) природного відновлення, а моніторинг до трьох років не підтверджує їхнього відновлення.

Критерій 2. У разі вчинення діяння повністю зникають унікальні угруповання біоти (асоціації), які існували в межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу, або залишається не більше 10 % площі їхнього поширення і моніторинг до 3-х років структури ценопопуляцій не підтверджує відновлення знищених угруповань до нативного стану.

Критерій 3. У разі вчинення діяння повністю зникають унікальні біотопи, які існували в межах лише цього біогеографічного регіону (рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу) або залишається не більше 10 % їхньої площі і моніторинг до трьох років складових знищеного біотопу не підтверджує його відновлення до нативного стану.

Критерій 4. У разі вчинення діяння знищені цінні біотопи, які включені до світової природної спадщини ЮНЕСКО чи до Резолюції 4 Бернської конвенції або на більш ніж 50 % їхньої площі, знищені структурні елементи і моніторинг до трьох років знищених складових біотопу не підтверджує їхнього відновлення до нативного стану.

Критерій 5. У разі вчинення діяння відбувається знищення біотопів у межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу, від яких 75 % населення, яке отримувало прямі або опосередковані екосистемні послуги до вчинення діяння, після його вчинення недоотримує такі послуги.

Критерій 6. При вчиненні діяння відбувається забруднення чи руйнування ландшафту, що нанесло великі екологічні та соціально-

господарські збитки і спричинило відселення більше 50 % населення району (-ів).

Ясність у розумінні понять

Проблема полягає у нечіткості та складності розуміння і застосування положень міжнародного права з охорони довкілля. Для якісного покращення ситуації необхідно внести низку змін до Протоколу I. По-перше, слід включити визначення «довкілля» як окремого об'єкта міжнародно-правової охорони. По-друге, важливо врегулювати поняття шкоди довкіллю, враховуючи критерії широкі, довготривалі та серйозної шкоди. По-третє, у частині 3 статті 35 Протоколу I замінити формулювання «які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть» на «які завдали або створили ризик завдання», що допоможе уточнити відповідальність за шкоду довкіллю та уникнути можливих неоднозначностей у тлумаченні. Нарешті, до першої частини статті 55 Протоколу I слід додати примітку, яка роз'яснює термін «турбота про захист довкілля», визначаючи його як комплекс заходів і дій, спрямованих на попередження, зменшення та відновлення шкоди, завданої довкіллю під час міжнародних збройних конфліктів. Це сприятиме уточненню обов'язків сторін конфлікту щодо збереження довкілля під час воєнних дій.

Забезпечення застосовності Римського статуту

Тут проблема полягає в неоднозначності та суперечностях у тлумаченні стандартів щодо визначення воєнних дій, які є надмірними відносно загальної військової переваги. Для усунення цієї проблеми необхідно внести зміну до статті 8(iv)(b) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, вилучивши частину «яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою». Це дозволить уникнути можливих неоднозначностей та суперечностей у тлумаченні зазначених стандартів, сприяючи більш ясному та однозначному застосуванню правових норм у міжнародному праві з питань воєнних злочинів.

Визначення, яка саме шкода є непропорційною військовій перевазі

Зараз необхідне уточнення та зміцнення міжнародних стандартів у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права. Для цього варто прийняти резолюцію Генеральної Асамблеї ООН, яка визначить, що будь-яка шкода, завдана невійськовим об'єктам у

процесі неспровокованої та протиправної агресії однієї держави проти іншої, є непропорційною до отриманої під час таких дій військової переваги. Це допоможе чіткіше визначити міжнародні стандарти та посилити захист прав людини і норм міжнародного гуманітарного права.

Перелічені заходи становлять мінімальний пакет змін, який зробить можливою притягнення до відповідальності за шкоду довкіллю на міжнародному рівні.

Демократичні держави та їхні лідери мають лобювати зміни на міжнародних форумах, просуваючи ідею реформ на міжнародних конференціях, засіданнях ООН та інших глобальних платформах. Важливим кроком є підписання та ратифікація міжнародних угод, затвердження міжнародних договорів і конвенцій, які передбачають зміни у використанні права вето на рівні Ради Безпеки ООН, змін до Римського статуту та Женевських конвенцій.

Міжурядові органи та міжнародні організації повинні підтримувати такі ініціативи демократичних держав. Важливо надавати фінансову та технічну підтримку країнам, що впроваджують реформи, через фінансові гранти та технічну допомогу.

Журналісти та засоби масової інформації мають проводити інформаційні кампанії для підвищення обізнаності населення про важливість захисту довкілля та криміналізацію екоциду. Їхньою роллю є також публікація розслідувань щодо порушень природоохоронного законодавства, висвітлення випадків безкарності та сприяння громадському контролю, а також організація публічних дискусій, круглих столів та інтерв'ю з експертами для обговорення важливості пропонованих реформ.

Науковці та дослідники мають надавати наукові дані та висновки для обґрунтування необхідності пропонованих реформ, розробляти критерії та методики для оцінки шкоди довкіллю та визначення актів екоциду, а також співпрацювати з урядовими органами у розробці нормативних документів та стандартів на міжнародному рівні.

Громадські організації та активна громадянськість мають здійснювати моніторинг дотримання існуючих норм та процесу прийняття нових правил, фіксувати та розголошувати порушення, просувати інтереси охорони довкілля на всіх рівнях, взаємодіяти з урядовими та міжнародними органами, а також проводити освітні

програми та тренінги для населення, підвищуючи рівень екологічної свідомості.

Серед тих, хто виступатиме проти таких змін, будуть країни (або їхні керівники), які зацікавлені у збереженні правового вакууму, що дозволяє безкарно здійснювати зловживання міжнародним правом. Вони можуть використовувати політичну та економічну вагу для блокування міжнародних ініціатив через вплив на організації та форуми, аргументуючи це національними інтересами чи економічними потребами, хоча справжньою метою є збереження умов для безконтрольного використання ресурсів і ведення воєнних дій.

Протидіяти змінам буде й недоброчесний бізнес, який побоюється у них ризики для своєї діяльності. Представники цього бізнесу можуть стверджувати, що посилення екологічних норм призведе до зростання витрат і зниження конкурентоспроможності. Вони активно протидіятимуть реформам через лобістів, юридичні баталії та фінансування антиекологічних, антиекоцидних кампаній у ЗМІ.

Виробники руйнівної зброї також виступлять проти змін, оскільки нові запропоновані правила карають за використання такої зброї у конфліктах. Вони можуть тиснути на уряди, стверджуючи, що нові правила обмежать оборонні можливості та вплинуть на національну безпеку, хоча їхня справжня мотивація — економічні вигоди від продажу зброї без обмежень.

Отже, протидія реформам може бути масштабною і різноплановою, включаючи політичний тиск, економічні аргументи, лобістські зусилля та інформаційні кампанії, спрямовані на дискредитацію змін. Успішне впровадження реформ можливе лише завдяки скоординованій діяльності всіх зацікавлених суб'єктів. Взаємодія між державами, міжнародними організаціями, науковцями, журналістами та громадськістю дозволить подолати опір та забезпечити ефективний захист довкілля на міжнародному рівні.

8.2. Зміни на національному рівні в Україні

Якщо Україна прагне карати людей за вчинене ними справедливо, має бути напрацьоване чітке розуміння, що таке екоцид, що таке порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України), чим характеризуються кримінальні правопорушення проти довкілля. Адже

завдання системи правосуддя — забезпечити справедливу і пропорційну відповідальність, а не зібрати вподобайки у соціальних мережах чи застосувати одночасно якомога більше статей, чи застосувати статтю із найбільшою санкцією.

Згідно із принципами кримінального права, кримінальний закон не має зворотної дії в часі. До всіх ситуацій, що мали чи матимуть місце до внесення змін у статті КК України, які застосовуються у випадках завдання шкоди довкіллю, застосовуватимуться приписи, чинні на момент вчинення кримінального правопорушення. Це означає, що всі скоєні злочини будуть розглядатися в рамках статті 441, яка не містить чітких положень щодо визначення екоциду, його ознак та масштабу. Проте можна прийняти нову редакцію цієї статті для того, щоб створити більш сприятливі умови для розслідування та покарання майбутніх злочинів.

8.2.1. Крок №1, або «Операція оживлення ледь живого»

Попри те, що не існує простих відповідей на складні запитання, для того, щоб оживити ледь живий механізм кримінальної відповідальності за шкоду, завдану довкіллю, варто здійснити низку нормативно-правових та більш організаційних змін. Особливо це стосується відповідальності за екоцид.

Дрібка чіткості у виклад екоциду

Першочергово потрібно закріпити, що екоцидом має вважатися діяння, яке впливає і на рослинний, і на тваринний світ, і на атмосферу, і на водні ресурси. При цьому не важливо, чи вплив здійснюється одночасно на кілька із описаних категорій чи лише на одну із них. До того ж не обов'язково має бути знищено кожен із описаних елементів, щоб діяння можна було вважати екоцидом. Тому із тексту статті «Екоцид» у КК України необхідно вилучити сполучник «або» між словами «рослинного» і «тваринного», а також між словами «атмосфери» і «водних ресурсів». Цей сполучник у зазначених випадках має бути замінено на кому.

Конче потрібно виключити можливості зловживань статтею 441 КК України і застосування її у випадках, коли особа не мала наміру завдавати шкоди довкіллю, але такої шкоди було завдано через її необережність. Особливо це актуально для бізнесу, адже переважна

більшість шкоди, яку завдають довкіллю суб'єкти господарювання, характеризуватиметься саме необережністю у тій чи іншій формі. Це можна зробити шляхом додавання слова «умисне» перед словосполученням «масове знищення рослинного».

За можливості, треба усунути дискусії щодо того, чи може екоцид бути вчинено шляхом бездіяльності. Може. Для цього слід словосполучення «вчинення інших дій» замінити на «вчинення інших діянь».

За можливості, має бути вирішена проблема узгодження приписів законодавства між собою і формування чіткого уявлення про те, які ризики має створити діяння, щоб вважатися екоцидом у контексті екологічної катастрофи. Для цього слід вилучити із тексту чинної статті 441 КК України термін «екологічна катастрофа» та замінити його на термін «надзвичайна екологічна ситуація», що узгоджуватиметься із чинним законодавством України.

Внесення ясності у термінологію

Ще однією проблемою, вирішення якої не може чекати, є внесення чіткості у термінологію, що використовується у статті «Екоцид», створення більш ефективної правової бази для захисту довкілля та притягнення до відповідальності за екологічні злочини, зокрема за екоцид. Для цього варто доповнити Закон України «Про рослинний світ» дефініцією поняття «масове знищення рослинного світу»; Закон України «Про тваринний світ» дефініцією поняття «масове знищення тваринного світу»; Закон України «Про охорону атмосферного повітря» поняттям «отруєння атмосфери»; Водний кодекс України поняттям «отруєння водних ресурсів». У ході формулювання вказаних дефініцій має бути використано критерії екоциду, що розроблені командою ЕПЛ спільно з українськими вченими і описані вище.

Забезпечення ефективності розслідування

У найшвидші строки обов'язково потрібно створити чіткий алгоритм дій щодо фіксації кримінально-протиправних впливів на довкілля, чітко визначити роль кожного суб'єкта такої діяльності (яка роль працівників ДЕІ, яка роль представників прокуратури чи поліції). Адже потрібно здійснювати збір доказової бази, яка буде врахована судами, знизити навантаження на існуючі державні

лабораторії та їх експертів, швидше проводити лабораторні дослідження і отримувати більш повну та якісну інформацію у процесі дослідження.

Для цього Державною екологічною інспекцією спільно із Офісом Генерального прокурора має бути розроблено і затверджено спеціальну інструкцію про порядок фіксації та розслідування кримінальних правопорушень, під час вчинення яких завдається шкода довкіллю. Окремим наказом ДЕІ має бути передбачено порядок залучення незалежних приватних та державних науково-дослідних установ до діяльності зі збору, фіксації та дослідження наслідків впливу кримінально-протиправних дій на довкілля. Передбачено мають бути і умови, на яких науково-дослідні установи та лабораторії можуть залучатись ДЕІ до згаданої діяльності.

Розмежування «Порушення законів і звичаїв війни» і «Екоциду»

Для вирішення проблем розмежування «Екоциду» і «Порушення законів і звичаїв війни» треба чітко визначити: так, «Порушення законів і звичаїв війни» і «Екоцид» — це про різне. Так, нищення довкілля може виступати «побічним» результатом ведення бойових дій; так, сторони конфлікту мають зважати на довкілля, ведучи бойові дії. А якщо вони цього не роблять — це обтяжує небезпеку вчиненого ними і, закономірно, збільшує розмір санкції, що буде до них застосована. Це може бути зроблено шляхом внесення змін до статті 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», якими передбачити, що умисне знищення чи завдання серйозної шкоди довкіллю у воєнних цілях є кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою вчинення цього злочину.

Таким чином, ми чітко розмежуємо «Порушення законів і звичаїв війни» й «Екоцид».

Включення екоциду у контекст кримінальних правопорушень проти довкілля

Для того, щоб включити екоцид у контекст кримінальних правопорушень проти довкілля, потрібно створити чітке розуміння того, що екоцид — це про найбільш серйозну, руйнівну і невідворотну шкоду довкіллю. Забезпечуючи механізм, за якого, щоб застосувати склад злочину «Екоцид» до особи, варто спершу перевірити,

чи дійсно особа вчинила акт екоциду і чи не буде застосовною інша стаття, яка передбачає менш тяжке кримінальне правопорушення. Слідуючи досвіду Бельгії, склад злочину «Екоцид» потрібно було б включити до Розділу VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» КК України, як останній, найбільш тяжкий злочин проти довкілля. За таких умов всі кримінальні правопорушення проти довкілля будуть ранжовані по тяжкості і екоцид буде включено у їхню систему.

Описане є першим кроком реформування системи кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля. Ці зміни переважно спрямовані на минуле і сьогодення, адже довкілля нищиться кожного дня, а особливо в умовах війни. Такі руйнування потребують негайної реакції, а пропонувані зміни забезпечать цю реакцію. Втім нам потрібен і крок у майбутнє, а таким є пропонувані крок № 2.

8.2.2. Крок № 2, або «Погляд в майбутнє»: категоризація екологічних правопорушень

Проведення «косметичного ремонту» не здатне усунути корінь проблеми — відсутність системного підходу до категоризації кримінальних правопорушень, під час вчинення яких завдається шкода довкіллю. А в частині екоциду — це відсутність у законодавця бачення: «що це?» і «про що це?». Тому наступним важливим кроком є крок № 2 — саме запровадження цього системного підходу до категоризації кримінальних правопорушень, в ході вчинення яких завдається шкода довкіллю. Зокрема, зміна підходу до бачення і викладу екоциду у кримінальному законі України.

Зміна погляду на екоцид

Для того, щоб ефективно захищати природу у майбутньому, необхідний новий підхід до екоциду. Цей підхід має пропонувати захист інтересів саме довкілля через караність екоциду. Виклад нової статті «Екоцид» має пропонувати більш ефективний захист екосистем та біорізноманіття. Його має бути складно переплутати на практиці із іншими кримінальними правопорушеннями проти довкілля чи воєнними злочинами, що внесе чіткість і ясність у правозастосування. Нові кваліфікуючі ознаки мають врахувати

різний рівень суспільної небезпечності вчинення екоциду залежно від тих чи інших фактичних обставин його вчинення, а, отже, гарантувати пропорційний розмір санкції для винної особи.

Цього може бути досягнуто, якщо основною категорією у новому формулюванні екоциду використати середовище проживання видів, тобто «біотоп». До розроблення нового визначення екоциду у КК України має бути залучено науковців, що працюють із довкіллевою тематикою. Наприклад, можна закріпити, що екоцидом вважаються умисні діяння особи, якими може завдатися шкода біотопу, внаслідок яких такий біотоп на території України втрачає здатність до самовідновлення. Кваліфікуючими ознаками вчинення такого злочину мають виступати: вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, вчинення на природоохоронній території, вчинення особою, раніше судимою за кримінальні правопорушення проти довкілля, вчинення службовою особою з використанням службового становища.

Нормативне закріплення поняття «біотоп»

В умовах зміни підходів до екоциду потрібно чітко розуміти всі терміни та слова, що використовуються у складі злочину «Екоцид». Тоді не поставатиме питання, про що йдеться у статті і звідки суд чи інший правозастосовний орган має взяти його значення. Все це позитивно вплине на практику використання пропонованого припису.

Тож слід доповнити текст Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначенням поняття «біотоп», яке узгоджуватиметься із стандартами Міжнародного союзу охорони природи. До розробки цієї дефініції теж слід долучити науковців зоологів, ботаніків, біологів тощо.

Визначення чітких критеріїв екоциду

Гостро стоїть потреба у правильній кваліфікації діяння, що завдає руйнівної шкоди довкіллю. Для того, щоб правильно кваліфікувати такі діяння, можна використовувати відповідні критерії. Ці критерії повинні показувати чітку різницю між екоцидом, іншими кримінальними правопорушеннями проти довкілля та воєнними злочинами. Вище згадані критерії, які розробила команда ЕПЛ спільно з українськими науковцями, цілком під-

ходять на таку роль. Втім для цього перелік критеріїв має бути закріплено на законодавчому рівні. У цьому випадку доречним буде прийняття окремої постанови КМУ, якою можна затвердити методичку, яка міститиме перелік критеріїв діяння, що може вважатися екоцидом, та методи застосування цих критеріїв. Таке закріплення усуватиме суперечності у застосуванні статті екоцид, сприятиме правовій визначеності, перешкоджатиме ризикам застосування подвійної відповідальності за одне і те саме діяння.

Викладені вище зміни, пропоновані, у кроці № 2, є обов'язковими і без них зміна підходів до екоциду є неможливою. За наявності достатньої інституційної спроможності варто здійснити ще один комплекс змін, викладений нижче.

Перезавантаження системи державного екологічного контролю та зміцнення кадрів

За відсутності можливості повної та ефективної фіксації впливів на довкілля, можливості швидкого проведення лабораторних досліджень зібраних проб та зразків, налагодженої системи розслідування завдання шкоди довкіллю будь-які нормативно-правові зміни приречені на незастосовність. Тому наскрізною ниткою усіх пропонованих змін має бути налагодження ефективної роботи органів державного екологічного контролю, прокуратури та науково-дослідних лабораторій. Адже кожна норма буде мертва, якщо не буде кому і яким чином її застосовувати. Важливо, щоб шкода, що завдається довкіллю, була правильно і швидко зафіксована, а розслідування здійснювалось із урахуванням природних процесів та зі знанням екологічної специфіки.

Працюючи на перспективу, важливо забезпечити, щоб Державна екологічна інспекція була ефективною, сучасною, прозорою, мала оновлену мету, цілі, засади, мала широкий спектр повноважень, форм заходів, сучасні засоби екологічного моніторингу і контролю, щоб усі працівники ДЕІ мали необхідні екологічні та природоохоронні знання. Цього можна досягнути шляхом проведення реформи державного екологічного контролю і прийняття нового Закону України «Про державний екологічний контроль», розробку і прийняття пакету підзаконних нормативно-правових актів, де одним з перших має бути розробка і прийняття нового Положення

про Державну інспекцію з охорони довкілля України. Слід закріпити до усіх посадових осіб центрального апарату ДЕІ та органів ДЕІ на місцях, що здійснюють фіксацію впливів на довкілля тих чи інших явищ, обов'язкову вимогу щодо наявності повної і завершеної профільної освіти (за спеціальністю 101 «Екологія», 091 «Біологія та біохімія», 207 «Водні біоресурси та аквакультура», 106 «Географія», 202 «Захист і карантин рослин» та/або за іншими спеціальностями дотичними до довкіллевої проблематики), освітнього рівня не нижче «бакалавр».

Крім цього, усі прокурори Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генерального прокурора України мають систематично проходити тренінги на довкіллеву тематику. Тренінговий центр прокурорів України має залучати до таких тренінгів представників природоохоронних організацій та науковців-природоохоронців. Важливо, щоб представники прокуратури мали власне уявлення про впливи тих чи інших факторів на довкілля і на те, що це може означати для природи.

Хто буде за та проти

Безумовно, проведення усіх із описаних реформ на національному рівні стикнеться із різними точками зору від зацікавлених суб'єктів. Будуть ті, хто підтримає таке реформування. Йдеться про органи та особи, які зацікавлені у тому, щоб зберегти довкілля, притягнути винних у нищенні українського довкілля до відповідальності, отримати необхідні відшкодування завданих збитків. Такими органами та особами виступають: Офіс Генерального прокурора України, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, Державна екологічна інспекція України, зацікавлена наукова спільнота та експертна природоохоронна громадськість, журналісти тощо. Вони мають об'єднати зусилля та активно працювати на підтримку впровадження описаних змін.

Офісу Генерального прокурора України слід розробити та подати пропозиції щодо описаних змін до Кримінального кодексу України (статті 441 та 438), надавати правову підтримку і консультації під час розгляду пропонуваніх змін у Верховній Раді України, спільно Державною екологічною інспекцією спільно має бути розроблено і затверджено інструкцію про порядок фіксації та розслідування

кримінальних правопорушень, під час вчинення яких завдається шкода довкіллю, забезпечити участь усіх прокурорів Спеціалізованої екологічної прокуратури Офісу Генерального прокурора України у тренінгах на довкілльову тематику.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України має розробити та подати законопроекти на втілення пропозицій спрямованих на внесення ясності у термінологію, окремою постановою затвердити методикку критеріїв діяння, що може вважатися екоцидом, проводити інформаційні кампанії для підвищення обізнаності про нові норми серед населення та бізнесу, здійснювати координацію з ДЕІ та іншими органами для забезпечення ефективного впровадження змін. Міндовкілля спільно з Комітетом ВРУ з питань екологічної політики та природокористування має забезпечити проведення комплексної реформи державного екологічного контролю та доопрацювати проект Закону України «Про державний екологічний контроль», розробити нове Положення про Державну інспекцію з охорони довкілля України, де слід закріпити до усіх посадових осіб центрального апарату ДЕІ та органів ДЕІ на місцях, що здійснюють фіксацію впливів на довкілля тих чи інших явищ, обов'язкову вимогу щодо наявності повної і завершеної профільної освіти, освітнього рівня не нижче «бакалавр».

Державній екологічній інспекції України слід розробити і затвердити інструкцію про порядок фіксації та розслідування кримінальних правопорушень, під час вчинення яких завдається шкода довкіллю, окремим наказом ДЕІ має бути передбачено порядок залучення незалежних приватних та державних науково-дослідних установ до діяльності зі збору, фіксації та дослідження наслідків впливу кримінально-протиправних дій на довкілля, передбачено умови, на яких науково-дослідні установи та лабораторії можуть залучатись ДЕІ до згаданої діяльності.

Науковці із різних сфер наукового знання мають долучатись до розробки критеріїв екоциду та змістовного наповнення понять, що використовуються у справах, де розглядається питання шкоди довкіллю.

Що стосується природоохоронної громадськості, то її роль полягає у підтримці громадських ініціатив, моніторингу дотримання нових норм та висвітленні виявлених порушень у медіа. Природо-

охоронні організації та активісти повинні активно співпрацювати з органами влади, надавати свою експертизу та сприяти поширенню інформації про значення та необхідність впровадження реформ для захисту довкілля. Необхідно проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу серед місцевих громад, пояснюючи їм, як саме ці зміни можуть позитивно вплинути на їхнє життя. Важливо показати підприємцям, що впровадження пропонованих змін сприятиме їхній захищеності, а не навпаки. Активне залучення молоді та навчальних закладів до участі в екологічних ініціативах, проведення освітніх програм підвищить екологічну свідомість.

Журналісти зі свого боку повинні порушувати питання екологічної безпеки у суспільстві, проводити розслідування та висвітлювати проблеми, пов'язані з екологічними злочинами, щоб забезпечити належний суспільний контроль за дотриманням нових норм та стимулювати владу до ефективних дій.

Та будуть і ті, хто проти проведення таких змін: починаючи із лобістів російських інтересів в Україні і закінчуючи представниками недобросовісного бізнесу, які до останнього вважатимуть, що удосконалення природоохоронного законодавства якось обтяжить їхню господарську діяльність. Проти можуть виступати і деякі органи влади, переважно йдеться про служби і агентства, що мають стосунок до вирішення питань використання природних ресурсів, наприклад, Державна служба геології та надр України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм тощо. Їхня позиція «проти» може бути зумовлена ризиками обмеження їхніх повноважень, а для окремих недобросовісних посадових осіб — ризиками обмеження корупційних зловживань. Також слід враховувати, що представники великого бізнесу, зокрема в галузях видобутку корисних копалин, лісозаготівлі та агропромисловості, можуть чинити опір реформам через побоювання щодо збільшення витрат на дотримання нових екологічних норм, що може вплинути на їхню конкурентоспроможність. Можлива протидія і з боку органів влади на місцях, які можуть хвилюватися за місцеві бюджети та економічний розвиток, побоюючись скорочення робочих місць та інвестицій.

Протидія реформам може проявлятися як у відкритому опорі, так і в саботажі впровадження нових норм, затримках у прийнятті рішень, маніпуляції громадською думкою та дезінформації. Для ефективного впровадження змін усім, хто підтримує такі зміни, необхідно враховувати ці ризики, розробляти стратегії комунікації та співпраці з усіма зацікавленими сторонами, забезпечуючи прозорість процесу реформування.

ВИСНОВКИ

Люди безкарно нищать довкілля під час ведення бойових дій та здійснення господарської діяльності. Світова історія знає низку випадків, коли природа була залученою у війну і гинула в ній: В'єтнам, Корея, Кувейт, Албанія. Кожен із таких випадків у свій спосіб актуалізує розмови про необхідність притягнення винних у нищенні довкілля до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні. Жоден із цих випадків так і не став рушієм до налагодження системи такої відповідальності. Станом на зараз захисту довкілля під час війни на міжнародному рівні перешкоджає право вето таких держав як Росія у Радбезі ООН, незрозумілість статусу довкілля як об'єкта правової охорони, широке використання оціночних суджень та високий поріг доказування завданої довкіллю шкоди. Не позбавлений проблем захист довкілля в умовах миру. Чинні довкіллеві конвенції характеризуються відсутністю практики їх застосування і гарантій виконання закріплених приписів. Як наслідок, міжнародні прецеденти притягнення до відповідальності за шкоду довкіллю можна порахувати на пальцях однієї руки і всі вони — про матеріальну відповідальність держав. Особи, які були винуватцями такої шкоди, вийшли сухими із води.

Війна в Україні стала черговим поштовхом для ініціатив щодо удосконалення міжнародного механізму відповідальності за шкоду довкіллю, зокрема визнання екоциду окремим злочином за Римським статутом. Ці ініціативи активно підтримують малі острівні держави, які ризикують зникнути з лиця Землі в результаті глобального потепління, низка європейських держав: Швеція, Фінляндія, Нідерланди. Особливо прогресивна в цій частині Бельгія, що першою із держав ЄС визнала екоцид злочином за своїм кримінальним законодавством.

Цей досвід корисний для України, природа якої палає у війні. Натомість правове регулювання та практика притягнення винних до відповідальності за шкоду довкіллю в Україні характеризу-

ється: нечіткістю формулювань та використаних термінів, складністю розмежування поняття екоциду із воєнними злочинами та із менш суспільно небезпечними правопорушеннями проти довкілля, недостатністю технічних та кадрових можливостей розслідування нищення довкілля як у тилу, так і в ході воєнних дій.

Отже, система відповідальності за нищення довкілля потребує змін водночас і на міжнародному, і на національному рівнях. У міжнародному контексті мова йде про зміни у функціонуванні Ради безпеки ООН — обмеження зловживань правом вето, забезпечення комплексного підходу до відповідальності за нищення довкілля шляхом визнання екоциду міжнародним злочином із чіткими критеріями його вчинення, внесення ясності у поняття та терміни, що вже закріплені міжнародним правом, зокрема Римським статутом та Женевськими конвенціями. Зміни на національному рівні мають включати два кроки. Перший — про удосконалення вже існуючого регулювання: внесення чіткості у виклад екоциду та ясності у термінологію, забезпечення ефективності розслідування, розмежування «Порушення законів і звичаїв війни» і «Екоциду» та включення екоциду у контекст кримінальних правопорушень проти довкілля. Другий — про комплексну зміну підходів. Цим кроком передбачається новий підхід до екоциду, де у фокусі інтереси довкілля. Основою такого підходу має стати захист біотопів, чіткі критерії екоциду та проведення комплексної реформи державного екологічного контролю.

Тільки комплексний підхід, що включає міжнародні та національні зміни, може забезпечити ефективний захист довкілля та відповідальність за його нищення. Важливо впроваджувати та підтримувати такі ініціативи для створення стійкої системи відповідальності за шкоду довкіллю, щоб майбутні покоління застали планету, придатну для життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витоки екоциду: справа В'єтнаму. Екологія–Право–Людина. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Vytoky-ekotsydu_n2204.pdf
2. Компенсаційна комісія ООН — перспектива фінансування відновлення довкілля в Україні після війни з РФ. Екологія–Право–Людина. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Kompensatsijna-komisija-OON.pdf>
3. Demography, Migration, and the Labour Market in Kuwait. GLMM. URL: https://gulfmigration.grc.net/media/pubs/exno/GLMM_EN_2019_03.pdf
4. Досвід Албанії у вирішенні проблеми розмінування. Екологія–Право–Людина. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/03/Dosvid-Albaniyi-u-vyrishenni-problemy-rozminuvannya.pdf>
5. Leading states — Stop Ecocide International. Stop Ecocide International. URL: <https://www.stopecocide.earth/leading-states>
6. Війна в Україні призвела до знищення 2 мільйонів гектарів лісу. Еко.Район — новини про екологію. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/553146-viyna-v-ukraini-prizvela-do-znishchennya-2-milyoniv-gektariv-lisu>
7. Черговий акт екоциду: понад 100 га за тиждень — такі масштаби знищення лісу росіянами на Лиманському напрямку, — Міндовкілля. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/cherhovyi-akt-ekotsydu-ponad-100-ha-za-tyzhden-taki-masshtaby-znyshchennia-lisu-rosiianamy-na-lymanskomu-napriamku-mindovkillia>
8. В Україні вже утворилося понад 600 тисяч тонн відходів руйнувань: маємо планувати де і як ефективно їх використовувати — Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України — офіційний сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/v-ukrayini-vzhe-utvorylosya-ponad-600-tysyach-tonn-vidhodiv-rujnuvan-mayemo-planuvaty-de-i-yak-efektyvno-yih-vykorystovuvaty/>
9. Руйнування греблі Каховської ГЕС завдало Україні збитків на 14 мільярдів доларів США: звіт Уряду України та ООН. Україна. URL: <https://ukraine.un.org/uk/249742-руйнування-греблі-каховської-гес-завдало-україні-збитків-на-14-мільярдів-доларів-сша-звіт>

10. Lotulung G. Indonesia is drowning in plastic. But with action comes hope. | FairPlanet. FairPlanet. URL: <https://www.fairplanet.org/story/indonesia-plastic-crisis-river-jakarta/>
11. Земля і пустеля. Україна може втратити свої ґрунти, якщо не зупинити варварське розорювання природних ділянок. Texty.org.ua — статті та журналістика даних для людей — Тексти.org.ua. URL: https://texty.org.ua/articles/96018/Zemla_i_pustela_Ukrajina_mozhe_vtratytu_svoji-96018/
12. Олешківські піски. Мандруй Херсонщиною. URL: <https://discoverkherson.com.ua/oleshki>
13. Гривня (UAH) – Доллар США (USD) Перевести гривню у доллар. Мінфін — все про фінанси: новини, курси валют, банки. URL: <https://minfin.com.ua/currency/converter/uah-usd/>
14. У Тернополі прийняли бюджет на 2024 рік. Тернопільська правда. URL: <https://tepravda.te.ua/u-ternopoli-pryjnyaly-byudzheth-na-2024-rik/>
15. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації. / [С.П. Іванюта, О.О. Коломієць, О.А. Малиновська, Л.М. Якушенко]; за ред. С.П. Іванюти. — К. : НІСД, 2020. — 110 с.
16. Найбільша кількість воєн за 30 років: у світі тривають 183 регіональних і локальних конфлікти. ZMINA. URL: <https://zmina.info/news/najbilsha-kilkist-voyen-za-30-rokiv-u-sviti-tryvayut-183-regionalnyh-i-lokalnyh-konflikty/>
17. Корогодський Ю. Потенційно замінованими в Україні залишаються 174 тис. кв. км, — Шмигаль. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2023/09/27/576815_potentsiyno_zaminovanimi_ukraini.html
18. Підвищення екоштрафів у 100 разів — шлях до збереження здоров'я нації. 24 Канал. URL: https://24tv.ua/ru/pidvishhennya_ekoshtrafiv_u_100_raziv_shlyah_do_zberezhennya_zdorovya_natsiyi_n1317867

Соломія Баран, Олена Кравченко,
Ольга Мелень-Забрамна, Ольга Шумило-Тапіола

ДОВКІЛЛЯ — МОВЧАЗНА ЖЕРТВА ВІЙНИ. ЯК ДОВГО ЦЕ ТРИВАТИМЕ?

Редакція Олени Кравченко
Комп'ютерна верстка Маріанни Кук

Підписано до друку 02.08.2024 р. Формат 66×98/16.
Гарнітура PT Serif. Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 4,76. Обл. вид. арк. 2,52.
Наклад 100 прим. Зам. № 3054

Видавництво «Компанія “Манускрипт”»
вул. Руська, 16/3, м. Львів, 79008,
тел.: (032) 235-60-00

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 3628 від 19.11.2009 р.



epl.org.ua